

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

ƏLİYEV ELXAN İLHAM oğlu

“VENÇUR SAHİBKARLIĞININ FORMALAŞMASININ
İQTİSADI İNKİŞAFA TƏSİRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı:

060409 - “Biznesin idarə edilməsi”

İxtisaslaşma:

“Biznes təşkili və idarə edilməsi”

Elmi rəhbər:

i.e.n., dos. H.İ.Həmidov

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n., b/m A.S.Şükürova

“Biznesin idarə edilməsi”

kafedrasının müdiri: i.e.n.,dos. M.Ə.Əliyev

BAKİ-2018

Mündəricat

Giriş	3
Fəsil 1. İnnovasiyalı iqtisadi inkişafın nəzəri-metodoloji əsasları	6
1.1. İnnovasiyalı iqtisadi inkişafa elmi-nəzəri yanaşmalar	6
1.2. İnnovasiya prosesinin iqtisadi inkişafın təmin edilməsində yeri və rolu...	16
 Fəsil 2. Vençur sahibkarlığının formalaşması xüsusiyyətləri	 29
2.1. Vençur sahibkarlığının əsas anlayışları və subyektləri	29
2.2. Vençur sahibkarlığının təşkili formaları	37
2.2. Vençur sahibkarlığına dövlət dəstəyinin istiqamətləri	46
 Fəsil 3. Azərbaycanda vençur sahibkarlığının inkişaf perspektivləri	 52
3.1. Azərbaycanda intellektual mülkiyyətlə vençur sahibkarlığının qarşılıqlı əlaqəsi	52
3.2. Vençur kapitalının Azərbaycana cəlb edilməsi yolları	60
 Nəticə	 65
İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı	67

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Azad bazar prinsipləri ilə idarə edilən iqtisadiyyatı olan ölkələrin inkişafı özəl sektorun inkişaf səviyyəsindən bilavasitə asılıdır. Bu səbəbdən kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrinin inkişaf potensialı ölkə iqtisadiyyatında böyük əhəmiyyətə malikdir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində hərtərəfli inkişafa nail olmaq üçün dövlət tərəfindən müxtəlif təsərrüfat subyektlərinin potensialının keyfiyyət və kəmiyyət qiymətləndirilməsi, mobilizasiyası və istifadəsi kimi tənzimləmə metodlarından istifadə olunması zəruriyyəti vardır. Davamlı olaraq potensiallı və perspektivli ideyaları olan təsərrüfat subyektlərinə maliyyə dəstəyinin göstərilməsi vacibdir. Çox dəqiq işlənmiş, yüksək gəlir proqnozu olan, bilavasitə ölkə iqtisadiyyatına xidmət edəcək layihələr mövcud ola, ancaq maliyyə vəsaitinin yoxluğundan onlar həyata keçirilməmiş qala bilərlər. İstənilən halda bu, itirilmiş gəlir deməkdir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə bu cür müəssisələrin maliyyə mənbəyi tapması xüsusilə problem olaraq qalmaqdadır. Bundan əlavə, bazarın daim yenilik, risk, təşəbbüs tələb etdiyini və sadalananlar olmadıqda istehlakçının diqqətinin cəlbi, mənfəət qazanılması, bir sözlə, müəssisələrin uzunmüddətli mövcud olmasının mümkünsüzlüyünü nəzərə alaraq yeniliklərin tətbiqi zəruriliyi və daima əlavə maliyyə vəsaitinə ehtiyac olduğu meydana çıxır. Tələb olunan maliyyə vəsaiti ilə təminat müəssisələrin yaranması və inkişafı zamanı mürəkkəb məsələlərdəndir. Məhz vençur kapitalı bu mərhələdə köməyə gələ bilər. Bu səbəbdən müəssisələri maliyyə vəsaiti ilə təmin edən subyektə vençur kapitalisti və ya mələk sərmayəçi, sərmayəni yatırılan müəssisəyə isə vençur firması deyilir.

Məlumdur ki, başqa maliyyə mənbələrindən fərqli olaraq, vençur sərmayəsi uzun müddətə və uğursuzluğun gözlənilməliyi halda yatırılan sərmayədir. Vençur firmalarının risk tolerantlığı banklardan fərqli olaraq yüksək olur və onlar maliyyə resurslarını yeni başlayan şirkətlərə kredit yox, kapitalda pay iştirakı şəklində ayırırlar. Bu cür qurumların digər üstünlüyü onların sahibkarlara dəstəyinin ancaq

maliyyə resursları ilə məhdudlaşmamasıdır. Vençur kapitalisti şirkətlərin idarə edilməsində birbaşa iştirak edir, biznes əlaqələri və zəngin təcrübələri vasitəsi ilə sahibkarların müvəffəqiyyət qazanmalarına köməklik göstərirlər.

Firmanın rəqabət qabiliyyətini yüksəldərək və innovasiyanın investisiyaləşdirilməsinin yeni tipini yaratmaqla vençur kapitalı iqtisadiyyatın struktur təzələnməsinin və innovasiyalı inkişafının əsas amili kimi çıxış edir.

Maliyyə böhranı şəraitində vençur maliyyələşdirilməsinin tətbiqini genişləndirməklə real sektorun inkişaf problemlərini həll etmək və bununla da tədricən milli iqtisadiyyatın neftdən asılılığını aradan qaldırmaq mümkündür.

Beləliklə, vençur sahibkarlığının inkişafı, iqtisadiyyatın real sektorunun maliyyələşdirilməsində, yeni və yüksəktexnoloji sahələrin, kiçik və orta sahibkarlığın vençur kapitalından istifadə ilə əlaqədar problemlər kifayət qədər aktualdır və onların tədqiqinə böyük ehtiyac vardır.

Dissertasiya işinin məqsədi. Tədqiqatın əsas məqsədi dünya ölkələrinin təcrübəsinə istinad etməklə Azərbaycan iqtisadiyyatının bu sahədə mümkün potensial imkanlarının aşkara çıxarılmaq və vençur sahibkarlığının iqtisadi inkişafa təsirini öyrənməklə elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr işləyib hazırlamaqdan ibarətdir.

Tədqiqatın predmeti və obyekt. Tədqiqat obyektı olaraq Azərbaycanda vençur biznesinin iqtisadi inkişafa təsiri seçilmişdir. Tədqiqatın predmeti kimi isə vençur sahibkarlığının inkişaf yolları müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsaslarını vençur sahibkarlığının inkişaf problemlərinə həsr olunmuş xarici və ölkə alimlərin nəzəri və praktiki əsərləri, normativ–hüquqi və qanunvericilik aktları təşkil edir.

Tədqiqatda tədqiqat üsullarından – sistemli və müqayisəli təhlil, məntiqi ümumiləşdirmə, analiz və digər metodlardan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikasının normativ-hüquqi sənədləri və qanunvericilik aktları, statistik göstəriciləri, həmçinin dünya üzrə vençur sahibkarlığının inkişaf etdiyi ölkələrin qanunvericilik aktları, bu sahədə tədqiqatçı alimlərin əsərləri, dövri nəşrlər və internet saytları təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi yeniliyi Azərbaycanda vençur sahibkarlığının iqtisadi inkişafa təsirini qiymətləndirmək üçün nəzəri bazanın hazırlanmasından ibarətdir. Bu baxımdan tədqiqat nəticəsində aşağıdakı yeniliklər əldə edilmişdir:

- innovasiya prosesinin iqtisadi inkişafın təmin edilməsində rolu açıqlanmışdır;
- vençur sahibkarlığının əsas anlayışları və subyektləri araşdırılmışdır;
- vençur fondları və vençur kapitalı firmalarının müqayisəli təhlili aparılmışdır;
- vençur sahibkarlığının təşkil formaları öyrənilmişdir;
- vençur sahibkarlığına dövlət dəstəyinin istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir;
- intellektual mülkiyyətlə vençur sahibkarlığının qarşılıqlı əlaqəsi qiymətləndirilmişdir;
- Azərbaycana vençur kapitalının cəlb edilmə yolları araşdırılmışdır.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Əldə olunmuş əsas nəticələrdən və irəli sürülmüş təkliflərdən milli iqtisadiyyatın innovasiyalı inkişaf növünə keçməsi və real sektorun dinamik inkişafının təmin edilməsində istifadə edilə bilər. Eyni zamanda vençur sahibkarlığı ilə məşğul olmaq istəyən şəxslər üçün informasiya mənbəyidir.

İşin strukturu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, 7 paragraf, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Fəsil 1. İnnovasiyalı iqtisadi inkişafın nəzəri-metodoloji əsasları

1.1. İnnovasiyalı iqtisadi inkişafa elmi-nəzəri yanaşmalar

Dünya iqtisadiyyatının müasir dövrünün əsas xüsusiyyəti sənaye cəmiyyətindən postsənaye cəmiyyətinə keçid hesab olunur. Bu, elm və texnikanın cəmiyyətin bütün tərəflərinə daha çox artmaqda olan təsiri ilə, qlobal miqyaslı sosial və iqtisadi dəyişikliklərə səbəb olan irəliləyişlərlə bağlıdır. Buna müvafiq olaraq iqtisadi inkişafın əsas mənbələri də dəyişir. Onların içərisində iqtisadi sistemin inkişafına təsir göstərən kapital və təbii resurslarla bərabər, elmi biliklər daha vacib əhəmiyyət daşımağa başlayır. Bu, innovasiya prosesini elmi biliklərin məhsul və ya texnoloji yeniliklərə çevrilməsinin səbəbi kimi önə keçirir. İnnovasiya sosial-iqtisadi münasibətlərin keyfiyyətini, təkrar istehsal tipini dəyişməklə yeni innovasiya yönümlü iqtisadiyyatı yaradaraq bütün təsərrüfatçılıq sistemində aparıcı rol oynamağa başlayır. Hazırda innovasiya iqtisadiyyatının yaranması zamanı istehsal prosesinin intellektləşdirilməsi çıxış edir, yəni ümumi daxili məhsulun artımı, elmtutumlu xidmət və məhsulları istehsal və reallaşdırmaqla əldə olunur. Ümumiyyətlə, bu növ iqtisadiyyatın maddi bazası inkişaf etmiş maşınqayırma ilə istehsalın təzədən təşkili ilə xarakterizə olunur. Bunun əsasını istehsal proseslərinin informasiyalaşdırılması, intellektləşdirilməsi və avtomatlaşdırılmasını həyata keçirən elmtutumlu sahələr təşkil edir [30, s.132]. XX əsrin sonu, yeni minilliyə keçid dövrü sivilizasiyanın daha mütərəqqi mərhələsi ilə əvəzlənməsi prosesi eyni zamana təsadüf etdi. Hal-hazırda sənaye cəmiyyəti ümumi böhran halını yaşayır. Bu səviyyədə insanın qabiliyyəti, onun tələbatı, bacarığı, biliyi; ictimai-iqtisadi münasibətlər; texnoloji istehsal üsulu, bölüşdürmə, mülkiyyət, mübadilə, siyasi, milli, hüquqi və s.; mənəvi sərvətlər aləmi; təhsil, elm, mədəniyyət, dinin də daxil olduğu ideologiya aid edilir [33, s.11]. Postsənaye cəmiyyətini xarakterizə edən yeni elementlər sənaye sivilizasiyanın tərkibinə daxil olmaqla daim qüvvə toplayır. Düşünürük ki, postsənaye cəmiyyətinin əsas əlamətlərini aşağıdakı kimi göstərmək olar:

- daha yüksək bilikli insanların formalaşması, bu biliyin cəmiyyətin və təbiətin inkişaf qanunları barədə yeni fərziyələrə uyğunluğu;
- istehsalın mütərəqqiliyi, yenidən təkrar istehsalın qurulması, insanın tələbatına önəm verməklə ekologiyalaşdırma və hərbsizləşdirmə, daha yüksək quruluşa keçid;
- müxtəlif mülkiyyətin formalarını və istehsalın təmərküzləşməsi səviyyəsini əlaqələndirən bazar iqtisadiyyatının çoxukladlılığı;
- inkişaf etmiş sosial müdafiə və yumşaq tənzimləmə formalarına, sərt rəqabət mövcud olan bazar təsərrüfatı;
- dövlət quruluşu demokratik olan hüquqi dövlət;
- bərabərhüquqlu millətlərin birliklərinin yaranması ilə milli oyanış zamanının başlanması;
- ali mədəniyyətin yaranışı; təkrar istehsalın birinciliyi, intellektual məhsula tələb, elm tutumlu istehsalın artımı, zehni əməklə məşğul olan insanların sayının artması [29, s.58-60].

Yuxarıda deyilənləri dövlətin, onun regionlarının fəaliyyət sferalarının və əsas da elmi-texniki və innovasiya sahələrinin inkişaf proqramlarının hazırlanmasında nəzərə almaq lazımdır. Dünya iqtisadiyyatına Azərbaycanın qoşula bilməsinin əsas şərtlərindən biri innovasiya və elmi-texniki fəaliyyətin sürətləndirilməsi, elmtutumlu istehsalı inkişaf etdirməklə iqtisadiyyatın yenidən qurulması, yüksək texnologiyaların tətbiq olunduğu uklada keçid hesab olunur.

Elm inkişaf etdikcə özünəməxsus qanunauyğunluqları, texnologiya və texnikası, məxsusi hazırlanmış kadrları, əməyin təşkil olunması prinsipləri və sistemi ilə insan fəaliyyətinin müstəqil sferasına çevrilmişdir. Bu, digər sferalardan fərqli olaraq, inkişafda olan sferadır. Eyni zamanda elm sferasına ayrılan əmək, material və maliyyə resursları kifayət qədər məhduddur. Resursların məhdud olması onların müəyyən istqamətlərə yönəldilməsi üzrə strategiyanın işlənib hazırlanmasına sövq edir.

Elmi fəaliyyət - elmi biliklərin alınmasına, işlənməsinə və tətbiqinə yönəldilmiş fəaliyyətdir. İnsanın, cəmiyyətin, təbii mühitin formalaşması və inkişafının əsas qanunauyğunluqları barədə yeni biliklərin alınmasına istiqamətlənmiş təcrübi və ya nəzəri fəaliyyət fundamental elmi tədqiqatdır. Tətbiqi elmi-tədqiqat isə təcrübi məqsədlərə nail olunması, konkret vəzifələrin həlli üçün yeni biliklərin tətbiqinə yönəldilmiş tədqiqatdır. Elmi –texniki fəaliyyət (ETF) - iqtisadi, sosial, humanitar, texnoloji, mühəndis və digər problemlərin həlli, elm, texnika və istehsalın sistem kimi fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün yeni biliklərin əldə olunmasına, tətbiqinə yönəldilmiş fəaliyyətdir. Elmi tədqiqatların aparılması nəticəsində əldə edilmiş biliklərə söykənən, insanın sağlamlığının qorunmasına, yeni məhsulların, proseslərin, xidmətlərin, qurğuların, sistem və ya metodların yaradılmasına və onların gələcəkdə təkmilləşdirilməsinə yönəldilən fəaliyyətlər təcrübi işləmələri əhatə edir.

Elmi – texniki fəaliyyət müxtəlif növlərə bölünür və onun növləri arasında sərhədlər şərtidir. Bundan başqa, elmi –texniki fəaliyyətdə məşğul olanlar çox vaxt onun bir növü ilə məhdudlanırlar.

Elmi –texniki fəaliyyət nəticəsi yalnız təcrübi-konstruktor və elmi-tədqiqat işləri hesab olunan fəaliyyət sferasını deyil, layihə, konstruktor təşkilatlarının, təsərrüfat və sənaye sahələrinin, istehsal aparatının bu nəticələri həyata keçirmək qabiliyyətini, eyni zamanda bu sahədə biliklərə malik olacaq kadrların yetişdirilməsi qabiliyyətini özündə birləşdirir. Elmi – texniki fəaliyyət kateqoriyasının müəyyən edilməsinə bu qəbildən yanaşma ETT-nin idarə edilməsi üçün çox vacibdir. Bu yanaşmaya yeni texnika və texnologiyaların istehsalı və yaradılmasının, tətbiqinin bütün formalarında qarşılıqlı əlaqədə olmalıdırlar. Bu, “elmi-istehsal-istehlak” tsikli barədə təsəvvürü üzvi şəkildə istifadə etməyə imkan yaradır. Belə yanaşma müxtəlif səviyyəli və tipli elmi-texniki komplekslərin formalaşdırılması vacibliyini şərtləndirdiyinə görə məhsuldardır.

Əmtəə-pul münasibətlərinin inkişafı, iqtisadi funksionarı aparıcı funksiyalardan birinə çevrilməsinə səbəb olmaqla yanaşı bütün fəaliyyət sferalarında əməyə qənaət edilməsinə, onun məhsullarının yüksəldilməsinə şərait

yaradır. Qeyd olunmalıdır ki, istehsalda həmçinin bunula bərabər digər sferalarda əməyə qənaət edilməsi elmin əmək sərfindən asılılığı mütləqdir. Bu sferada ictimai-zəruri məsrəflərin formalaşmasında bu asılılıq obyektiv tələbatı şərtləndirir. Əməyə qənaət qanunauyğunluğunun fəaliyyətindən asılı olaraq ictimai əməyin, resursların böyük hissəsi elmin inkişafına yönəldilməlidir. Belə ki, elmi biliklərin dəyəri get-gedə yüksəlir. Elmtutumlu sahələrin əmələ gəlməsi və inkişafı məhsul istehsalının elmtutumluluğunun artmasına səbəb olan amillərdəndir. Həmin amillər müxtəlif idarəetmədə elmi-texniki və innovasiyanın hazırlanması zamanı nəzərə alınması mütləqdir. Yeni biliklərin mütəxəssislər tərəfindən eynilə mənimsənilməsini təmin edən modellər, nəzəri konstruksiyalar və bu kimi digər informasiyalar elmin bilavasitə məhsulu qismində iştirak edirlər. Əmtəyə çevrilən bu məhsul, innovasiya kimi çıxış edir. İntellektual məhsul 2 vasitə ilə: qeyri-bazar və bazar reallaşdırılması vasitəsi ilə istifadə oluna bilər. Bazarda reallaşan intellektual fəaliyyət məhsulu yenilik kateqoriyasından innovasiya kateqoriyasına keçir. İnnovasiya termini 15-20 il bundan öncə elmi ədəbiyyatda və praktiki fəaliyyətdə geniş tətbiq edilməyə başlanmışdır. Yenilik elmi-texniki nailiyyətlərin bazar istifadəsi və tətbiqi zamanı fəaliyyətin yalnız aralıq yekunudur. İntellektual məhsulun növlərindən biri, məsələn, elmi yanaşma, kəşf, anlayış, standart, eyni prinsip, patent, tövsiyə, “nou-hau”, metodika, marketinq tədqiqatlarının nəticələri səmərələşdirici təklif, ixtira, və s. formada rəsmiləşdirilməyə yenilik şəklində ola bilər. Təbiət haqqında məlumatların alınması və ya məlum olmayan hadisəsinin müşahidə edilməsi tədqiqat sayılır. Yeni mexanizmdə, qurğuda, texnologiyada, aləmdə, metodda və insan tərəfindən yaradılan ixtira - reallaşdırılmış tədqiqatın son nəticəsi kimi özünü göstərir. Kəşf yardımçı tədqiqatın yekunu sayılır. İxtiraçı tərəfindən ixtira və ya kəşf fundamental səviyyədə təkliddə də edilə bilər. Onların baş verməsi təsadüfi də ola bilər və gəlir qazanmaq məqsədi daşımaya da bilər. Yenilik istehsala, idarəetməyə tətbiq edildikdən sonra bazarda istehlak edilən məhsula - innovasiyaya çevrilir.

“İnnovasiya” termininə ədəbiyyatda müxtəlif təriflər verilmişdir. Lakin alimlərin bu iqtisadi kateqoriyaya fərqli dərəcədə diqqət etmələrinə baxmayaraq

elmi fikir bu günə qədər “innovasiyanın elə bir tərifini hazırlamışdır ki, həm nəzəriyyənin, həm də praktikanın tələblərinə uyğun ola bilsin, o cümlədən innovasiyanı həyata keçirən konkret subyekt - sahə, müəssisə, region, dövlət baxımından uyğun olsun. İnnovasiya - yalnız istehsala tətbiq edilən obyekt deyil, eyni zamanda onun uğurla tətbiq edilməsi və gəlir gətirməsi nəzərdə tutulur. Edilmiş kəşfin və ya aparılmış elmi-tədqiqatın nəticələrinə görə o, əvvəlki oxşarından keyfiyyətə fərqli olur.

İqtisadi ədəbiyyatda tədqiqat predmetindən və obyektindən asılı olaraq innovasiyaya sistem, proses, nəticə və dəyişiklik kimi baxırlar.

XX əsrin ilk onilliklərində “innovasiya” terminini elmi dövriyyəyə yeni iqtisadi kateqoriya kimi Jozef Şumpeter gətirmişdir. İ. Şumpeter ilk dəfə olaraq “İqtisadi inkişaf nəzəriyyəsi” (1911) əsərində inkişafda dəyişikliklərin yeni kombinasiyaları məsələlərinə baxmış və bu (innovasiya) prosesin təsvirini vermişdir [39]. O, inkişafda beş dəyişikliyi fərqləndirmişdir:

- 1) yeni texnoloji proseslərin istifadəsi və ya istehsalın yeni bazar təminatı;
- 2) yeni xassələrə malik məhsulların istehsala tətbiqi;
- 3) yeni xammalın istifadə olunması;
- 4) istehsal təşkili və dəyişikliyi, onun maddi-texniki təchizatı;
- 5) yeni satış bazarlarının yaranması [39].

İ. Şumpeter iqtisadiyyatda mərkəzi fiqurun novator-sahibkar olacağını sübut etdi. Şumpeterə görə - yeni növ istehlak mallarının, istehsal və nəqliyyat vasitələrinin, sənayedə yeni təşkilati formaların tətbiqi və istifadəsiylə baş verən dəyişiklik innovasiyadır. J. Şumperter “Texniki inkişaf nəzəriyyəsi” adlı əsərində innovasiyanı texniki dəyişikliyin iqtisadi təsiri kimi izah etmişdir [39, s.18]. O, innovasiya prosesləri nəzəriyyəsinin əsaslarını araşdıraraq, innovasiya sahibkarlığının mahiyyətini istehsal funksiyası daxilində tapmağa cəhd etmişdir.

Alim innovasiya prosesində sahibkarın əhəmiyyətini vurğulayaraq yeniliyə idarəetmənin və texnologiyanın dəyişməsi kimi qeyd etmiş və onu əlaqələndirici adlandırılmışdır. Amma İ.Şumperter innovasiyaya verdiyi tərifdə kadrların

kəmiyyət və keyfiyyətində dəyişiklik aparılması mümkünliyünü diqqətdən qaçırmış, effektiv yüksəldilməsi mütləqliyini göstərməmişdir.

Bu sahənin başqa bir tədqiqatçı alimi T.Brayn düşünür ki, innovasiya - intellektual əmtəə - ixtira, nou-hau, informasiya və yaxud ideya-iqtisadi məzmun kəsb edən prosesdir [21, s.16]. Xartman Xaştaynın 1979-cu ildə Berlində nəşr edilən “Leitung industrieller Forschung und Entwicklung” kitabında innovasiya - elmi-tədqiqi qərarın, ideyanın, təklifin, modelin praktikada həyata keçirilməsi, tətbiqi və istifadəsi kimi qeyd olunur [38, s.121]. Bu tərifdə də yeni ideyanın bazara qədər hərəkəti qeyd olunmur, istehsalın təşkili strukturunda, kadrların strukturunda dəyişiklik imkanına, qəbul olunmuş yeni ideyanın səmərəliliyinə baxılmır.

Tanınmış iqtisadçı V.H.Lapinin fikrinə görə, innovasiya - yeni təcrübi vasitələrin yaradılmasına, istifadəsinə və yayılmasına yönəlmiş kompleks prosesdir [31, s.23].

Sovet dövrünün tanınmış iqtisadçılarından sayılan V.L. Makarovun, L.V. Kantaroviçin, N.İ. Lapinin, V.Rappoportun, D.M. Qvişianinin və digərlərinin də innovasiya haqqında fikirləri maraqlıdır. Məsələn, innovasiya L.V. Kantaroviçə görə praktiki tətbiqə malik siyasi və sosial-iqtisadi tələbləri ödəyən, uyğun sahələrdə müsbət nəticə verən elmi ixtira və kəşflərdir [25, s.128]. Burada innovasiyanın reallaşdırılması dövründə riskin mümkünüyü nəzərə alınmır.

N.İ.Lapinin fikrincə, innovasiya yeni məhsulların və qaydaların konstruksiya edilməsidir [32, s.14]. Yenilik daxili ziddiyyətli, bütöv və dinamik sistemi ifadə edir. Lakin tədqiqatçı-alim burada innovasiyanın ilə istehsalın xüsusiyyətlərini qeyd etmirdi.

Yuxarıda qeyd olunanları təhlil edərək aldığımız məlumatları ümumiləşdirdikdən sonra innovasiya anlayışı haqqında aşağıdakıları demək olar:

1. Müəssisələrin, obyekt və cəmiyyətin bütünlüklə bir formadan digərinə, daha mükəmməlinə və keçid üzrə konkret vəziyyətlərin sonsuz sayı çoxlu sayda şərh və təriflərin yaranmasına imkan yaradır.

2. Daha mükəmməl vəziyyətə keçid yeniliklərin - yeni qaydaların, vasitələrin, məhsulların, texnologiyaların, metodların tətbiqini və reallaşdırılmasını əhatə edir ki, bunları da ixtira etmək, fikirləşmək, işləyib hazırlamaq lazımdır.

3. İnnovasiya müvafiq sahələrdə praktiki tətbiqə uyğun və effektiv olmalıdır.

“İnnovasiya” anlayışı beynəlxalq standartlara uyğun olaraq müstəqil iqtisadi kateqoriya hesab edilir. O, “Fraskati rəhbərliyi” və “Oslo rəhbərliyi” adlı sənədlərdə əks olunmuşdur. İdarəetmə sahəsindəki əksəriyyət nəzəriyyəçilər və praktiklər tərəfindən müdafiə olunan “innovasiya” anlayışı respublikamızda innovasiya üçün hüquqi-normativ bazanın yaradılması, həm də innovasiya fəaliyyəti üzrə proqram, konsepsiya və başqa strateji sənədlərin hazırlanması üçün əsas götürülür.

İnnovasiya sosial münasibətlərə, mədəniyyət, elm, təhsil sahələrinə, istehsal sferasına, hüquqi, iqtisadi və başqa sferalara aid edilə bilər. Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericiliyində bu cür şərhini öz əksini tapmasını məqsədəuyğun saymaq olar.

“Yenilik” və “innovasiya” anlayışları iqtisadi ədəbiyyatlarda bəzən eyniləşdirilir, bəzi hallarda isə bunlar sinonim sayılır. Yenilik hansısa bir fəaliyyət sahəsində istehsalın səmərəsinin artırılmasına aid fundamental, tətbiqi tədqiqatların nəticəsi kimi, innovasiya isə idarəetmə obyektinin dəyişdirilməsi, eyni zamanda elmi-texniki, iqtisadi, sosial, ekoloji və s. növ səmərənin əldə olunması məqsədi ilə həyata keçirilən yeniliklərin nəticəsidir. Prinsipcə, innovasiya - kəşf, ixtira, əmtəə nişanı, patent, səmərələşdirici təklif kimi tətbiq edilən yeniliklərdən əldə olunan nəticələrin məcmusu anlaşılar.

“İnnovasiya” sözü “yenilik” sözü ilə mənasına görə eynidir. İnnovasiya yeniliyin yaradılması, istifadəsi və yayılması üzrə inkişafda olan kompleks sistemdir və o, innovasiya fəaliyyətinin səmərəliliyin yüksəldilməsinə və inkişafına kömək edir [36, s.5].

İnnovasiya menecmentində iki istiqamət fərqləndirilir. Birinci istiqamətdə innovasiya öz inkişafı zamanı ideya yaranandan onun tətbiqinə qədər hərəkətdə olmaqla öz formasını dəyişir. Digər proseslər kimi innovasiyanın da formalaşması

amillərin çoxluğunun mürəkkəb qarşılıqlı təsirlə şərtlənir. Azərbaycan üçün də aktual olan ikinci istiqamət innovasiyadan sahibkarlığa hərəkətdir. Bu nəzəriyyə bəzi nəşrlərdə innovatika adlandırılır. Burada innovatikanın öz daxilində yeni istiqamətlər meydana çıxır: yeniliklərə müqavimət, yeniliklərin yayılması; yeniliyin formalaşması, insanın ona uyğunlaşması və innovasiya qərarlarının işlənilib hazırlanması, innovasiya təşkilatları və s. [18]. Yuxarıda qeyd olunan siyahıda innovasiya strategiyaları, yenilik bazarı kimi vacib elementlər iştirak etmir. Innovasiyanın inkişafının konsepsiyalarını ümumiləşdirməyə cəhd edilən digər elmi işlərdə isə onlardan bəziləri, əsasən də iqtisadi inkişafın tsiklikliyi və innovasiya, innovasiya proseslərinin dövlət tənzimlənməsi konsepsiyaları əsasən nəzərə alınmışdır [18].

İqtisadi kateqoriya kimi innovasiya yeniliyin istehsalı və reallaşdırılmasının ümumi əlamətlərini, xassələrini, münasibət və əlaqələrini əks etdirir. Innovasiyanın funksiyaları təsərrüfat prosesində onun rolunu, dövlətin iqtisadi sistemində təyinatını müəyyən edir. Müəssisələrin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsində innovasiyalar müstəsna rol oynayır. Təhlil göstərir ki, innovasiyalar həm də sosial-iqtisadi xarakterli funksiyalar həyata keçirirlər.

İqtisadi kateqoriya kimi innovasiya 2 əsas funksiyayı: stimullaşdırma və təkrar istehsal funksiyalarını həyata keçirir [24, s.19]. Təkrar istehsal funksiyası innovasiyanın geniş təkrar istehsalın əsas maliyyələşdirmə mənbəyi olduğunu göstərir. Sahibkarlıq mənfəətini yaradan innovasiyaların satışından əldə olunan pul gəlirləri - maliyyə resurslarının mənbəyi, həm də innovasiya prosesi səmərəliliyinin ölçü meyarıdır. Sahibkarlıq mənfəəti innovasiya və maliyyə fəaliyyəti, investisiya, istehsal-ticarət həcmnin artırılmasına yönəldilə bilər. Beləliklə, innovasiyanın təkrar istehsal funksiyasının əsasını onun maliyyə resurslarının mənbəyi və innovasiyalardan mənfəətin alınması təşkil edir. Sahibkarların innovasiyanın reallaşdırılmasından mənfəət əldə olunması yolu ilə gerçəkləşən stimullaşdırma funksiyası da var. Bu funksiya, sahibkarı daim tələbi öyrənməyə, maliyyənin idarə edilməsinin təkmil üsullarını tətbiq etməyə,

marketing fəaliyyətinin mükəmməlləşdirilməsinə sövq edərək yeni innovasiyalara stimül yaradır.

Enerjinin minimumlaşdırılması qanununa əsasən insan öz fəaliyyətini vaxta qənaətə, əmək məsrəflərinin azaldılmasına və başqa effektlərin əldə olunmasına yönəldir. Ona görə də innovasiyaya sosial kateqoriya kimi yanaşmaq mümkündür. Belə ki:

1. Innovasiya sosial kateqoriya kimi ondan ibarətdir ki, bütün ixtiralar canlı əməyin, enerji xərclərinin minimumlaşdırılmasına istiqamətləndirilmişdir, yeni işçi qüvvələrinin istehsalə cəlb olunmasına şərait yaradır, istehsalın və əməyin səmərəliliyini artırır.

2. İstehsal olunan məhsulların keyfiyyətini artırmaqla innovasiya istehsal və istehlakın artımına səbəb olur. Bu da həyatın keyfiyyətinin artırılmasına kömək edir.

3. Üçüncü funksiya odur ki, innovasiya məhsulun keyfiyyətini artıraraq xərcləri azaldır, istehsalı təkmilləşdirərək istehsal və istehlak, tələb və təklif arasında tarazlığın qorunub saxlanmasına yardımçı olur.

4. Innovasiyanın hazırlanması və istifadəsi zamanı insanın intellektual qabiliyyətinin reallaşdırılması prosesi gedir [35].

Cəmiyyətdə yeni yaradılmış biliklə tələbin hazır nəticəyə keçməsinə imkan verən qüvvələr - innovasiyanın meydana çıxması amilləridir. Həmin amilləri sahibkarlıq, texnoloji və iqtisadi amillər kimi təsnifləşdirmək olar. İxtiranın patent müdafiəsi, rəqabət və mənfəət artımını iqtisadi amillər özündə birləşdirir.

Innovasiyanın amil və mənbələrini təhlil edək. Cəmiyyət məhdud resurslara malik olduğundan öz tələbatını ödəməyin yeni və daha effektiv yollarını axtarıb tapmağa məcburdur. Yeni nəsil nail olduğu səviyyədən də artıq tələblər irəli sürürlər. Bu ziddiyyətin yaranmasının konkret ifadəsi resursların məhdudiyyəti zamanı onların daha effektiv istifadəsi üçün alternativ imkanlar sayılır. Rəqabət iqtisadi artımın əsas elementi olmaqla innovasiyaya stimullar yaradır.

Y. Şumpeter "...yeni texnologiyanın, yeni əmtənin, xammalın, təşkilin yeni tipinin, yeni mənbəyin kəşfinə..." söykənən rəqabətə üstünlük verirdi [41, s.128].

Rəqabət istehsal artımıyla xərclərin ixtisarını təmin edən çox güclü mexanizmdir. Rəqabət həm də potensial təhlükədir. “...demək mümkündür ki, o, özünün gəlişinə qədər qanun-qayda öyrədir. Biznesmen öz sahəsində belə inhisarçı sayılsa da, rəqabət mühitini hiss etməlidir...” [41, s.129].

Əslində mənfəətin artırılması innovasiyalı üstün mənfəətin təmin olunması üçün zəmindir. Bu effektiv innovasiyanı ilk dəfə həyata keçirənin aldığı əlavə mənfəətdir. Innovasiya yayıldıqca rəqabət mühitində gəlirin bu növü yoxa çıxır. Əmək, maddi və maliyyə resurslarından istifadə səviyyəsindən asılı olaraq istehsalın effektivliyi və mənfəət dəyişir. İdarəetmə metodları, yeni texnologiya və avadanlıqlar xərclərin xeyli dərəcədə aşağı salınmasına səbəb ola bilər.

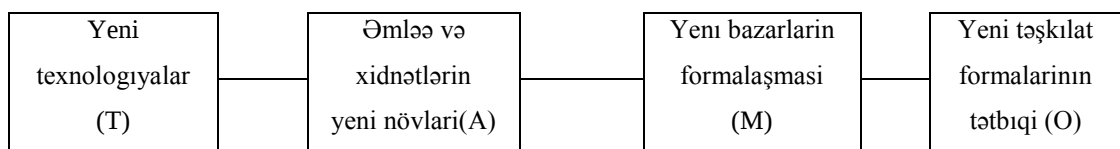
İntellektual mülkiyyətin qorunması. İntellektual mülkiyyətin qorunması problemini patent sistemi həll etməyə qadirdir. Patent ixtiraçıya mülkiyyət hüququ verir. İntellektual mülkiyyət obyektləri müdafiə edilmədən innovasiya fəaliyyəti baş verə bilməz. Böyük şirkətlər innovasiya fəaliyyətinin müdafiəsi üzrə xüsusi şöbələr təsis edirlər ki, patent müdafiəsini həyata keçirsinlər. Respublikamızda heç də bütün təşkilatlar innovasiya fəaliyyəti nəticələrinin patentləşdirilməsində maraqlı deyillər..

Texnoloji amil. Hal-hazırkı dövrdə texnika və texnologiyanın optimal təzələnmə müddəti dörd-beş ilə qədər, daha çox inkişaf etmiş ölkələrdə iki-üç ilə qədər azalmışdır. Bu tələbat mənəvi köhnəlmə ilə izah olunur. Peşəkarlıq biliyinin 50 faiz köhnəldiyi müddət həkim və bioloq və kimyaçılar üçün dörd ildən də az, mühəndislər üçün beş il təşkil edir [26, s.7].

Məhsulun keyfiyyətini yüksəldən, dəyişikliyi sürətləndirən başlıca amil informasiya texnologiyalarıdır. Əməkdaşları əməkətutumlu və ləng işlərdən elektron texnologiya azad edir.

Sahibkarlıq amili. Innovasiyanın reallaşdırılması yolunda ixtiraçılıq yalnız birinci addımdır. İxtiraçı tərəfindən yaradılan nəzəri konsepsiya bazar və rəqabətin, müasir istehsalın tələblərinə cavab verməlidir. İxtiraçının daim sahibkar köməyinə ehtiyacı vardır. Belə ki, yaranmış ideyaların həyata keçirilməsi üçün bir neçə təşkilatda çalışan şəxslər qrupunun birləşməsi tələb olunur. Innovasiyanın

yararmasının başlıca amilini ayırd etmək kifayət qədər çətinidir. Adətən, iqtisadçıların böyük qismi mənfəət artımının innovasiyanın əsas amili kimi qiymətləndirir. Doğrudan da, mənfəət innovasiyalar üçün əsas iqtisadi stimuldur. Çox zaman bəzən innovasiya çoxlu miqdarda kapital gəliri gətirməyə də bilər, amma xeyli pozitiv sosial effekt alınır. Lakin bu effekt istehsalçının imicini yüksəldəcəkdir. İnnovasiyanı amerika tədqiqatçısı F.Yansen “şirkətin daim çiçəklənməsini və artımını təmin edən magistral yol kimi” qiymətləndirir [40, s.9]. O, TAMO modelini - innovasiya trayektoriyasını aşağıda göstərilən kimi işləyib hazırlamışdır (Şəkil 1):

Şəkil 1. İnnovasiya traektoriyası

1.2. İnnovasiya prosesinin iqtisadi inkişafın təmin edilməsində yeri və rolu

Müasir şəraitdə texnologiya sahəsində olan yeniliklər firmalar üçün böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu sahədə çalışanların, eyni zamanda elmi-tədqiqat müəssisələrinin, firmaların, universitetlərin peşəkarlıq fəaliyyəti, onların beynəlxalq, yerli və milli səviyyədə əlaqələri innovasiyanın səmərəliliyinə xeyli dərəcədə təsir göstərir. Bunlardan başqa, innovasiya sisteminə fərdlər və müəssisələri araşdırmağa stimullaşdıran şərtlər, dövlət tənzimlənmələrinin səmərəliliyi, maliyyə sisteminin etibarlılığı və s. aid edilir. Heç təsadüfi deyildir ki, prof. Vəliyev D.Ə. milli iqtisadiyyata innovasiya prosesinin müsbət təsir göstərə bilməsinin əsas şərtlərindən biri kimi universitetlər və elmi-tədqiqat müəssisələri ilə sahibkarlar arasında əlaqələrin yaradılmasını və inkişafını qeyd edir [14, s.52].

Prof. Abbasova A.B. göstərir ki, innovasiya prosesini xarakterizə edən cəhətlər aşağıdakılardır:

- məqsədə çatmaq üçün çoxlu sayda qeyri-müəyyən yolların, yüksək riskin olması;

- dəqiq proqnoz qiymətləndirilməsinin aparılmasının qeyrimümkünlüyü;
- iqtisadi münasibətlərin hakim olduğu sferada gərginliyin azaldılması;
- innovasiya prosesinin iştirakçılarının mənafeələrini qorumaq vacibliyi.

Ümumiyyətlə bütün yeniliklər şirkətin işinin müxtəlif tərəflərinin kompleks, sistemli təhlili əsasında aparılır ki, burda da ən əsası alınmış nəticələrin əldə edilənlərlə deyil, bazarda həmin vaxtda mövcud olan potensialla (tutumluluqla) müqayisə etməkdir. Yeni məhsulun mənimsənilməsi, istehsal olunan məhsulun modernləşdirilməsi, yeni texnologiyalardan istifadə edilməsi, yeni avadanlıq, maşın və materialların istehsalata tətbiqi, eyni zamanda istehsalın təşkili və mütərəqqi idarəetmə metodlarının, qayda və vasitələrin tətbiqi innovasiya prosesidir. Bu proses müxtəlif yollarla aparıla bilər. Bütün hallarda daha səmərəli yolun seçilməsi iqtisadi iqlim, son məhsul bazarı, texnologiyanın xarakteri, rəhbərliyin səriştəlilik dərəcəsi, firmanın potensialı kimi amil və şərtlərdən asılıdır. İstənilən halda həyata keçirilən çoxmərhələli və çoxüzümlü proseslərin, bir çox təşkilatlar, bölmə və insanlar arasında qarşılıqlı təsirin rolu böyükdür. Eyni zamanda həmişə uğur qazanılması müqavimət və maneələrin aradan qaldırılması ilə əlaqədardır. Ona görə də innovasiyalar inadsız və təşəbbüssüz, habelə insan, təşkilatı, istehsal və sosial amillər sahəsində çox xərc çəkmədən mümkün deyildir.

Innovasiyaların mahiyyəti daim eksperiment olmuş və olaraq da qalacaq. Resurslar, tədqiqatlar, planların düşünülmüş bölgüsü nə qədər vacibdirsə, bazarın marketinqi bundan da əsasdır. Innovasiya daxili ziddiyyətlərlə dolu prosesdir. Innovasiya prosesini tətbiqi tədqiqat, konstruktor işləmələri, fundamental, istehsal, marketinq, nəhayət satış mərhələlərini keçən, davamlı olaraq ideyanı əmtəəyə çevirən proses - texnologiyanın kommersiyalaşdırılması prosesi kimi müəyyənləşdirmək olar.

Innovasiya prosesinə müxtəlif mövqelərdən ayrı-ayrı detallaşdırma dərəcəsi ilə baxıla bilər. Birincisi, elmi-texniki, elmi-tədqiqat, innovasiya, istehsal fəaliyyəti

və marktetinqin paralel-ardıcıl aparılması kimi nəzərdən keçirilə bilər. İkinci, ideyaların yaranmasından onun işlənib hazır olmasına yeniliklərin həyat tsiklinin daimi olmayan mərhələləri kimi baxıla bilər. Üçüncüsü, xidmət və ya məhsulların yenisinin işlənib hazırlanması və tanınmasının maliyyələşdirilməsi, investisiyalasdırılması kimi verilə bilər. Bu zaman o, investisiya layihəsinin təcrübədə geniş yayılmış xüsusi vəziyyəti kimi özünü göstərir .

Innovasiya prosesi yeni texnologiyanın, ixtiraların, məhsul və xidmət növlərinin, maliyyə, inzibati istehsal, və s. xarakterli intellektual fəaliyyətin kommersiyalaşdırılmasından ibarətdir. Yeni növ texnikanın yaradılması və mənimsənilməsi və mühüm qanunauyğunluqların aşkara çıxarılmasına istiqamətlənmiş fundamental tədqiqatlardan (FT) başlayır. Fundamental tədqiqatların məqsədi hadisələrin konkret istifadəsinə rəğmən cəmiyyət və təbiətin inkişaf qanunauyğunluqlarını dərk etməkdəndir. Fundamental tədqiqatlar nəzəri və axtarış tədqiqatlarına ayrılır.

Elmi kəşflərdə, yeni təsəvvür və anlayışların əsaslandırılması, yeni nəzəriyyələrin yaradılması zamanı nəzəri tədqiqatların nəticələri meydana çıxır. Texnologiya və ideyaların yaradılmasının yeni prinsiplərinin kəşfi hesab olunan tədqiqatlar axtarış tədqiqatlarına aiddir. İctimai tələbatın ödənilməsinin yeni üsullarının əsaslandırılması və təcrübədə yoxlanması ilə axtarış tədqiqatları başa çatır. Fundamental tədqiqatlar ali təhsil müəssisələri və akademik idarələrdə olduğu kimi bütün axtarış sənayenin böyük elmi-texniki təşkilatlarında da ali elmi ixtisaslaşma keçmiş heyətlə həyata keçirilir. Fundamental elmin innovasiya proseslərinin inkişafında prioritet əhəmiyyəti odur ki, bu elm yeni bilik sahələrinə yol açır və ideyanın generatoru kimi çıxış edir.

Innovasiya proseslərində növbəti mərhələ onların tətbiqi hesab olunur. Elmi-tədqiqat işlərinin yerinə yetirilməsi mənfi nəticələrin əldə olunması ilə də yekunlaşa bilər. Vəsaitlərin elmi-tədqiqat işlərinin aparılmasına sərf olunması zamanı itkilərin olması riski ortaya çıxır. Innovasiyaya yatırılan investisiyalar riskli xarakter daşıyan zaman - risk investisiyaları yaranır. Təcrübi - konstruktor və layihə-konstruktor işləri mərhələsi özündə aşağıdakıları birləşdirir: işçi-konstruktor

sənədləşməsinin buraxılışı, eskiz-texniki layihələşdirmə, təcrübə nümunələrinin hazırlanması və sınaqdan keçirilməsi. Yeni texnologiya, material, texnika, nümunələrinin yaradılması (və ya təkmilləşdirilməsi) üçün tətbiqi - Təcrübi-konstruktor işləri (TKİ) adı altında həyata keçirilir. Təcrübi-konstruktor işləri - elmi tədqiqatların yekun mərhələsidir, eksperimental istehsaldan və laboratoriya şəraitindən sənaye istehsalına özünəməxsus şəkildə keçidi ifadə edir. Təcrübi-konstruktor işlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- texniki sistemin (konstruktor işlərinin) və ya mühəndis obyektinin konstruksiyasının hazırlanması;
- yeni obyektin variant və ideyalarının hazırlanması;
- texnoloji proseslərin hazırlanması.

Innovasiya layihəsinin strukturundan asılı olaraq innovasiya fəaliyyətinin başlanğıc mərhələsində həll edilən vəzifələr müxtəlif ola bilər. Birinci mərhələdə işlərin icraçıları AMEA-nın institutlarının, ali təhsil müəssisələrinin, universitetlərin, elmi-texniki və dövlət mərkəzlərinin mühəndis-texniki işçiləri və alim kollektivləri hesab olunur.

Innovasiya fəaliyyətinin son nəticələrinin praktiki reallaşması aşağıdakıları nəzərdə tutur: məhsulun bazara tətbiqi, məhsulun yetkinliyi və tənəzzülü, bazarın genişləndirilməsi.

Sənaye istehsalı aşağıdakı mərhələləri əhatə edir: yeni məhsul istehsalı və bu məhsulun istehlakçılara çatdırılması. Innovasiya məhsullarının işlənilib hazırlanması zamanı daha səmərəli variantları seçilir. Bu onların müqayisəsini aparmağı nəzərdə tutur. Müqayisə olunan variantların tutuşdurulması (avadanlıq, texnologiya və s.) istehsal resurslarına, istehsal olunan xidmət və məhsulların həcmi, xidmət və məhsullara tarif və vaxt amili, qiymətlərin səviyyəsi üzrə təmin olunur. Bu məhsullar üzrə müqayisə olunan variantların təhlili onlardan hər birinin səmərəlilik səviyyəsinin müəyyən olunmasına imkan verir. Belə informasiya yalnız məsələnin yekun həlli üçün yox, həm də innovasiya məhsulunun tətbiqi üçün vacibdir. Təcrübi-konstruktor və elmi tədqiqat işləmələrinin nəticələri innovasiya məhsulları formasında çıxış edir. Bu səbəbdən innovasiya məhsulları

yüksək elmtutumluluğu və yenilik dərəcəsi səviyyəsi ilə seçilir. Bu məhsulların siyahısı kifayət qədər müxtəlif və genişdir. Bu siyahıya elmi-tədqiqat prosesinin nəticələri, nəzəri və təcrübi biliklər, yeni əmək materiallarının və alətlərinin təcrübi nümunələri, yeni texnologiya və yaxud texnikanın tətbiqi nəticəsində hazırlanan elmi-texniki sənədləşmə işləri aiddir. Elmi-texniki məsləhət və xidmətlər də innovasiya məhsullarının tərkibinə daxildir. İnnovasiya məhsullarına dünyada tələbat daimi artır. Çünki innovasiya məhsulları bir tərəfdən, hal-hazırkı istehsalın iqtisadi səmərəliliyini və texniki səviyyəsini yüksəltmək məqsədilə onun inkişafı və təkmilləşdirilməsinə, başqa tərəfdən isə istehsal olunan məhsulların yeniləşdirilməsinə şərait yaradır. Bu məhsulların işlənilib hazırlanması və yaradılması istehsal müəssisələri (firmaları) arasında bağlanan müqavilələrlə, habelə dövlət sifarişlərilə həyata keçirildiyinə baxmayaraq, innovasiya məhsullarının çoxu xarici bazara göndərilir. Bu məhsulu xarakterinə görə fərdi istehsal məhsuluna aid etmək mümkündür.

Əsas kapitalla yönəldilmiş investisiya innovasiyanın yayılmasında mühüm rol oynayır (Cədvəl 1).

Cədvəl 1

**Azərbaycan Respublikasında əsas kapitalla
yönəldilmiş investisiya (milyon manat)**

İllər	Cəmi, milyon manat	O cümlədən			
		Məhsul istehsalı obyektlərinin tikintisinə		Xidmət sahələri üzrə obyektlərin tikintisinə	
		milyon manat	faizlə	milyon manat	faizlə
2005	5769	4262	74	1507	26
2006	6234	4365	70	1869	29
2007	7471	4838	65	2632	35
2008	9944	4652	47	5292	53
2009	7724	3522	46	4202	54
2010	9905	7499	76	2406	24
2011	12799	6033	47	6766	52
2012	15407	7187	46	8219	53
2013	17850	8781	49	9069	50
2014	17618	10225	58	7393	42
2015	15957	9948	62	4978	37
2016	15772	12347	78	2666	21

Mənbə: www.azstat.org

Azərbaycanda cədvəldən də göründüyü kimi əsas kapitala yönəldilmiş investisiyanın həcmi 2005-ci illə müqayisədə 2016-cı ildə 2,7 dəfə artmışdır, əsasən bu artım daxili vəsaitlərin hesabına təmin olunmuşdur. Həmin dövrdə əsas kapitala yönəldilən xarici vəsaitlər 11,1 faiz azalmış, daxili vəsaitlər isə 5,8 dəfə artmış, dır.

Korporativ və regional orqanların investisiya siyasətinin əsas vəzifəsi investisiyaya innovasiya xarakteri verməsidir. Ancaq bu yolla əmtəə və xidmətlərin rəqabətqabiliyyəti və innovasiyalı inkişafı üçün maliyyə bazasını təmin etmək olar. Biznesin innovasiyalı inkişafı sahibkarlar, əhəlinin tərəfdaşlığı və hakimiyyət orqanları tərəfindən birgə həyata keçirilməlidir.

Biznesin reallaşmasında konsepsiya aktiv iştiraka hədəflənir, müəssisənin innovasiyaya tələbinin artmasına yönəldilir və onun marağını nəzərə alır. Geniş mənada isə o, təşəbbüskarlıq və onun reallaşdırılması üçün tədbirlər, biznes və elm arasında əlaqələrin inkişafı və cəmiyyətdə işgüzar aktivliyin yüksəlməsi üçün şəraitin yaradılmasında istiqaməti müəyyənləşdirir. Konsepsiya iqtisadiyyatın innovasiyalı inkişafının məqsədini, prinsiplərini, mexanizmlərini və tapşırıqlarını sintezləşdirir.

Ölkə iqtisadiyyatının davamlı inkişafına və innovasiyanın geniş yayılmış istiqamətlərinə: maliyyə texnologiya, marketinq, menecment və sairədən aktiv istifadə edilməsinə, biznesin inkişafının genişləndirilməsi üçün müvafiq şəraitin yaradılmasına yönəldilməsi və milli şirkətlərin rəqabətqabiliyyətinin artırılmasına əsaslanaraq İnnovasiyalı inkişaf konsepsiyası tərtib olunmalıdır.

Ölkə iqtisadiyyatının innovasiyalı inkişafının başlıca məqsədi məhsuldar qüvvələri, elm və mədəniyyəti tədricən dəyişdirmək, təkraristehsalı genişləndirmək, keyfiyyətə yeni növ texnika, intellektual mülkiyyət obyektləri, əmək predmetləri və texnologiya yaratmaq, istehsal etmək və mənimsəmək, o cümlədən idarəetmənin və əməyin daha mükəmməl formalarını tətbiq etməkdən ibarətdir. Bunun üçün aşağıdakıları reallaşdırmaq lazımdır:

- biliklərin yaradılması və istifadəsinin effektiv strategiyasına əsaslanaraq daha çox investisiya cəlb edə bilən dövlətlərin səviyyəsinə çatmaq;

- ölkənin elmi-texniki potensialından istifadəyə əsaslanaraq innovasiya fəaliyyəti subyektlərinin inkişafı üçün şərait yaratmaq;
- innovasiya fəaliyyəti subyektlərinin yaratdıqları yeni əlavə dəyərin artımını təmin etmək;
- ixtisaslı mütəxəssislərin biznesin idarə olunması sferasında innovasiya-texnoloji hazırlıq sistemini yaratmaq.

Aşağıdakılar innovasiyalı inkişaf konsepsiyasının həyata keçirilməsinin məqsədli indikatorlarıdır:

1. Mövcud məqsədli proqramlarla dövlətin dəstək mexanizminin yerinə yetirilməsi və innovasiya fəaliyyəti subyektlərinə yeni normativ-hüquqi aktların qəbul olunmasıyla dəstək kimi dövlət xərclərinin artırılması.

2. Büdcədən kənar mənbələrdən gələn vəsaitin həcmi artırmaqla innovasiya layihələrinin həyata keçirilməsi xərclərinin formalaşmasında dövlət vəsaitlərinə nisbətən qənaət etmək.

3. Kiçik innovasiya müəssisələrinin sayının mütəmadi artırılması.

Ölkəmizdə iqtisadiyyatının innovasiyalı inkişafı ən son biliklərə və texnologiyaya əsaslanan elmtutumlu sahələrin inkişafına istiqamətlənməlidir. Daha doğrusu, aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi innovasiyalı inkişaf konsepsiyasının tətbiqi üçün vacibdir:

1. Innovasiyanın tətbiqi və istifadəsinə təşkilat və şirkətlərlərin stimullaşdırılması. Burada məqsəd yeniliklərdən istifadəni aktivləşdirmək, innovasiyanın sürətli istifadəsinə nail olmaq, yerli müəssisələrin fəaliyyətinin rəqabətqabiliyyətini və onların səmərəliliyini artırmaq, şirkətlərə yeni iş yerlərinin yaradılmasında və yeni bazarların mənimsənilməsində dəstək olmaqdan ibarətdir ki, bu da nəticədə əhəlinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına, vergitutma bazasının genişləndirilməsinə və ölkənin iqtisadi inkişafını müəyyənləşdirilməsinə gətirib çıxarır.

Innovasiyanın tətbiqi və istifadəsiylə təşkilat və şirkətlərin stimullaşdırılmasından alınacaq əsas nəticələrə aşağıdakılar aiddir:

- elmi-tədqiqat institutları, universitetlər və şirkətlər arasında yeni əlaqələrin yaradılması;

- şirkətlərin innovasiya fəaliyyətinin məqsədyönlülüyünün və səmərəliliyinin artırılması;
- şirkətlərdə innovasiya menecmenti təcrübəsinin yüksəldilməsi;
- innovasiya şirkətlərində mənfəətin və rəqabətqabiliyyətinin artırılması;
- konsepsiyanın reallaşdırılması prosesinə qatılan şirkətlərin sürətlə artırılması.

2. Innovasiya fəaliyyəti subyektlərinin sayının artırılmasının stimullaşdırılması. Burada məqsəd innovasiya fəaliyyəti subyektlərinin inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmaq və onların sayının artırılmasıdır. Bu vəzifənin həyata keçirilməsi rəqabət mühitini sağlamlaşdırmağa, yeni iş yerləri yaratmağa, investisiya iqlimini yaxşılaşdırmağa və sosial-iqtisadi göstəriciləri artırmağa səbəb ola bilər.

Aşağıda göstərilənlər innovasiya fəaliyyəti subyektlərinin artırılmasının stimullaşdırılmasından əldə olunacaq əsas nəticələrə aiddir:

- iqtisadi inkişaf prosesinə dövlətin cəlb edilməsi;
- elmi təşkilatların nəzdində fəaliyyət göstərən şirkətlərin gələcək inkişafı üçün şəraitin yaradılması;
- ölkənin pozitiv innovasiya imicinin formalaşdırılması;
- biznesin inkişafında elmi potensialdan yararlanmaq və elmi nəticələrin kommersiyalaşdırılmasına pozitiv münasibətin formalaşması;
- biznesin təşkil olunmasına yeni keyfiyyət menecment sistemi daxil edilməklə, Beynəlxalq təşkilatın standartları (İSO) ilə işləyən şirkətlərin sayının artırılması.

3. Xarici investisiyanın yüksək texnoloji sferaya cəlb olunması. Məqsəd – xarici investisiyanı əlverişli coğrafi vəziyyətdən, ucuz işçi qüvvəsindən, yüksək elmi potensialdan istifadə etməklə cəlb etməkdən ibarətdir.

Aşağıda göstərilənlər xarici investisiyanın yüksək texnoloji sferaya cəlb olunması vəzifəsinin reallaşdırılmasından alınacaq nəticələrə aiddir:

- texnoloji sektorlarda beynəlxalq elm mərkəzlərinin fəaliyyətiylə əlaqədar kommersiya sazişlərinin müxtəlif növlərinin artırılması;

- dünyanın tanınmış innovasiya şirkətləri və onların texnologiyalarının cəlb olunması;

- Azərbaycanın dünyanın texnoloji və elm bazarlarında tanınması.

4. Effektiv innovasiya infrastrukturalarının yaradılması. Innovasiya fəaliyyətinin sürətli inkişafına yaxından kömək edən effektiv infrastrukturaların yaradılması əsas məqsəddir. Bunun üçün ilk öncə, kompleks şəkildə infrastrukturun əsasını formalaşdırmaq və inkişafına şərait yaratmaq lazımdır.

Ali məktəblər, texnoparklar, sahə institutları və dövlət elm mərkəzləri innovasiya infrastrukturunun elementlərinin bazasında olmalı və inkişaf etdirilməlidir. Innovasiya və elmi-texniki fəaliyyətin infrastruktur təminatına yeni yanaşmanın həyata keçməsi tədqiqatla məşğul olan təşkilatlara öz işləmələrini kommersiyalaşdırmağa və perspektiv iş üçün lazımi komponentlərin olmamasını kompensasiya etməyə şərait yaradır.

Bu vəzifənin həyata keçməsindən alınacaq nəticələrə aşağıdakılar aiddir:

- innovasiya fəaliyyəti subyektlərinin inkişafını təmin edən real xidmət paketi;

- innovasiya fəaliyyəti subyektlərinin tələbatına uyğun dəstək göstərməyə malik peşəkarların olması.

5. Cəmiyyətdə innovasiya mədəniyyətin səviyyəsinin artırılması. Burada məqsəd innovasiya mədəniyyətinin səviyyəsini konsepsiyanın məqsədinə çatmaq üçün kadr potensialından maksimum istifadə edilməsi hesabına yüksəltməkdir. Yeni ideyanı yaratmaq qabiliyyəti və onların təzahürü haqqında qərar qəbulu qoyulan vəzifənin yerinə yetirilməsi konsepsiyasının məqsədlərinin praktiki reallaşdırılması uğurunun əsas amilləridir.

Aşağıdakıl nəticələr bu vəzifənin reallaşmasından alınır:

- konsepsiyanın reallaşdırılması üçün birləşmiş müxtəlif məqsədli qruplar arasında fəaliyyətin effektivliyinin yüksəldilməsi;

- konsaltinq təşkilatları və şirkətlərdə kadrların ixtisasının beynəlxalq standartların səviyyəsinə qədər artırılması.

İnnovasiyalı inkişaf mexanizminin effektiv fəaliyyəti üç təşkilədicilərdən dövlət, sahibkar və təşkilatların koordinasiya fəaliyyətindən asılıdır.

Çox zaman dövlət universitetlər, firmalar və elmi-tədqiqat təşkilatları arasında vasitəçi rolunu oynayır. Adətən elmi tədqiqatların nəticələrinin tətbiqi üçün biznesin təşkilati strukturlarıyla texnologiyaların kommersiyalaşdırılması mexanizmi istifadə olunur. Cədvəl 2-də dünya ölkələrinin ayrı-ayrı universitetləri və şirkətlərinin innovasiya əlaqələrinin inkişaf səviyyəsi göstərilmişdir [28, s.19].

Cədvəl 2

**Universitet və şirkətlər arasında konstruktor və elmi-tədqiqat işlərinin təşkili
sahəsində kooperasiyanın inkişaf səviyyəsi**

Yeri	Elmi tədqiqat kooperasiyası	Yeri	Texnoloji kooperasiyası
1	Finlandiya	1	Finlandiya
2	Amerika Birləşmiş Ştatları	2	Yaponiya
3	Şvestariya	3	Niderland
4	İsveçrə	4	Şvestariya
5	Niderland	5	Amerika Birləşmiş Ştatları
6	İrlandiya	6	Almaniya
7	Almaniya	7	İsveçrə
8	Daniya	8	Daniya
9	Belçika	9	Norvegiya
10	Yaponiya	10	İrlandiya

Bu ölkələr dünya reytingində iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin qabaqcıl yerləri tuturlar (cədvəl 3).

Ölkə iqtisadiyyatının mövcud vəziyyətini və onun iqtisadi inkişaf perspektivlərini rəqabətqabiliyyəti əks etdirir. Dünyada yüksək rəqabət qabiliyyətli iqtisadiyyat ABŞ və Finlandiya iqtisadiyyatıdır. Texnologiya və elmi-tədqiqat kooperasiyanın ən yüksək inkişafı bu ölkələrdə müşahidə edilir.

Cədvəl 3**Ölkələrin rəqabət qabiliyyətinə görə ümumdünya iqtisadi forumunun reytingi**

Yeri	Ölkələr
1	Finlandiya
2	ABŞ
3	İsveçrə
4	Daniya
5	Tayvan
6	Sinqapur
7	İslandiya
8	Şvestariya
9	Norvegiya
10	Avstraliya

Bazar şəraitində innovasiya planlarının işlənərək hazırlanması və praktikada reallaşdırılması Azərbaycan firmalarının vacib həyat atributuna, ən əsası da salamatlıq amilinə çevrilməkdədir. Hal-hazırda respublikamızda innovasiya prosesinin planlaşdırılması sahəsində müəyyən qanunauyğunluqlar və meyllər vardır. Belə ki, firmanın fəaliyyətinin hərtərəfli əsaslı surətdə təzələnməsi innovasiya prosesinin formalaşmasında plan metodlarının tətbiqi ilə həyata keçirilir. Planlaşdırma müəssisənin fəaliyyətinin əsası kimi onun bütün sahələrinə, bütün bölmələrinə, həlqələrinə, firmalarına aiddir. Biznesmenin işinə planlı rəhbərliyin əsası - onun təmin olunmasının maddi bazası əsasında inkişafının vacib məqsədlərinin, proporsiya və istiqamətlərinin və bazarda vəziyyətin təhlilinin aparılmasından ibarətdir. Daha radikal üsulla bütün resursların istifadə edilməsi üçün səfərbər edilməsi ən başlıca amil hesab olunur. Bu da firmanın istənilən bazar döngələrində mövqeyini saxlamaq və şərait yarandıqda artırmaq imkanında olmağa və planda gözlənilən mənfəəti almağa səbəb olur. Marketing siyasəti və ona nəzarətin təşkilini üzvi vəhdətdə əlaqələndirməklə müəssisənin iş prosesinin planlaşdırılmasını həyata keçirmək olar. Strateji perspektivlər, firmanın ölçüsünə

əsaslanan plan proqramlar innovasiya planlaşdırılmasının əsasını təşkil edir. Cari planlar strateji planların əlavəsi çıxış edir. Müəssisələrdə daim həm təşkilati, həm də strateji strukturunun bütün elementlərini özündə birləşdirən xüsusi proqramlar yaradılır və həyata keçirilir. Innovasiya planları böyük son nəticəni təmin edərək əsas yeniliklərin işlənilib hazırlanması, tətbiqində bütün müəssisənin bölmə və xidmət əməkdaşlarının qüvvələrini bir araya qoymağa imkan verir. Innovasiyanın planlaşdırılması ancaq böyük şirkətlər üçün səciyyəvi deyil. O, həm də salamat qalmalarının əsas təminatı kimi orta və xırda firmalara vacibdir. Rəqabət mübarizəsində firmanın fəaliyyətinin ayrı-ayrı sferalarının yenilənməsi üçün plan metodlarının tətbiqi əsas vasitə sayılır. Yüksək nəticələr əldə etmiş və işlərin həmişə yaxşı səmtə yönəlməsində əməyi olmuş əməkdaşların maddi və qeyri-maddi motivasiyasını təşkil etməyə innovasiyanın plan metodları şərait yaradır. Innovasiya prosesinin planlaşdırılması müəssisənin həyat tsikllərinin hər fazasında əmtəə və xidmətlərə təsir edir. Innovasiya prosesinin idarə edilməsi sferasında olan qanunauyğunluqlar innovasiyanın işlənilib hazırlanması və praktiki həyata keçirilməsi prosesinin idarə edilməsi artıq elmdə müstəqil istiqamətə çevrilir. daim İnkişaf edən müasir müəssisə üçün innovasiya prosesi başlıca obyektiv zərurətə çevrilmişdir. Respublikamızın istənilən kommersiya strukturu işlərin innovasiya cəhətdən təzədən qurulmasındakı uğurların dərəcəsindən proporsional asılılıqda yerləşir. Müəssisənin fəaliyyətinin bütün funksional sahələrində yeniliklərin yaradılması və səmərəliliyin artırılması prosesi elmi tədqiqatların, planlaşdırmanın, məhsul istehsalının, layihələrin işlənilib hazırlanmasının, marketinqin, beləliklə bazarda bütün salamatqalma prosesinin əvəzolunmaz sistemə çevrilmişdir. Əksər müəssisələrdə innovasiyanın tətbiq sferasının genişlənməsini və səmərəliliyin artırılmasını təmin edən xüsusi xidmətlər, bölmələr yaradılmalıdır. Yeniliklərin yaradılması prosesinin idarə olunması, kollektivin yaradıcılıq potensialından daha yaxşı istifadə olunması innovasiya sistemə daxil edilir. Xidmət və əmtəələrin həyat tsiklinin ixtisar edilməsi ilə mövcud təcrübənin yaxşılaşdırılması üzrə yeni təklif və ideyaların ardıcıl axınına tələbat daim artır. Bu sahədə uğurun əldə olunması firmanın fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi və integrasiyası mexanizminin

yaradılmasından, onların innovasiya fəaliyyətində funksional qarşılıqlı təsirin tənzimlənməsindən asılıdır. Sürətlə inkişaf edən müəssisələr ümumyaradıcılıq axtarışı atmosferini kollektivdə yaratmağa, yeniliklərin sürətlə mənimsənilməsinə çalışırlar. Müəssisə rəhbərliyi kollektivin qeyri-standart, yaradıcı fəaliyyətini stimullaşdıran əsaslı sistemlər işləyib hazırlayır və fəaliyyəti dövründə daim istifadə edir. Firmalar təşkilati strukturlarını təkmilləşdirərkən ilk öncə innovasiyanın məqsədindən çıxış edirlər. Müxtəlif firmalar və təşkilatların əməkdaşlığından istifadə edərək şirkətlər yeniliklərin hazırlanması və tətbiqi sahəsində bir-birinin təcrübəsindən yararlanır. Getdikcə innovasiyanın artımı işində iştirak müəssisənin işçilərinin çoxunun yeniləşmə, səriştələşmə, özünüdoğrultma formasıdır. Bu zaman müəssisənin işində innovasiya tətbiqinə tələbat yeni kadrların hazırlanmasının yeni konsepsiyasının yaradılmasını şərtləndirir ki, bunun da özülündə yaradıcı şəxsiyyətin inkişafı və formalaşması dayanır. Respublika iqtisadiyyatında hazırkı çətinlikləri aradan götürməklə inkişafa can atmaq meylləri müəssisənin qarşısında duran problemlərin məhsuldar və sürətli həllinə kömək olan yeni idarəetmə qaydalarının axtarışına və fəal istifadəsinə məcbur edir. Antiinhisar menecmentinin səmərəli alətlərindən biri kimi hal-hazırkı şəraitdə məhz reinjiniring özünü doğrultmaqdadır.

FƏSİL 2. VENÇUR SAHIBKARLIĞININ FORMALAŞMASI XÜSUSİYYƏTLƏRİ

2.1. Vençur sahibkarlığının əsas anlayışları və subyektləri

Vençur sahibkarlığı (İngilis dilindən venture - risk etmək) - elm, texnologiya, istehsalın inkişafına sərmayə qoyuluş riskləri ilə bağlı fəaliyyətin istiqamətidir. Böyük maliyyə investisiyalarına və müasir elmi-tədqiqat və təcrübi bazaya əsaslanan riskli sahibkarlıq yüksək ixtisaslı elmi və texniki qüvvələr, onların yaradıcılıq, fərdi təşəbbüslərini tələb edir.

Bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə vençur sahibkarlığı müstəqil kiçik ölçülü innovativ firmalar, eləcə də böyük korporasiyaların maliyyə vəsaitləri və təşkilati strukturu daxilində yaradılan, maliyyə və yaradıcı müstəqillik əldə edən kiçik firmalar şəklində mövcuddur. Bəzi vençur firmaları sənaye proqramları üzrə fərdi layihələr üzərində işləyirlər. Bu halda onların fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi federal agentliklər və ya özəl şirkətlər vasitəsilə həyata keçirilə bilər.

Vençur sahibkarlığı üçün sərbəst elmi axtarış xarakterikdir, onların innovasiya fəaliyyətinin qısa müddətli iqtisadi təsiri ilə əlaqədar olmayan texniki və texnoloji problemlərin həlli üçün orijinal (özünəməxsus) vasitələrdən istifadə xarakteriktir.

Orta hesabla vençur kapitalı 5-6 il dövr edir və illik gəlirlilik dərəcəsi 20-30%-dir, bu da kapitalın adi gəlirlilik səviyyəsindən bir neçə dəfə yüksəkdir. Vençur kapitalı texnoloji tsiklin ilkin mərhələsində ən vacib hesab olunur. Belə ki bu mərhələdə risk alan sahibkar ilk təcrübələrini ortaya qoyur, gələcək tələbi proqnozlaşdırır, tutulmayan bazar segmentlərini axtarır və yolunda duran texnoloji, maliyyə və rəqabət maneələri aradan qaldırmaq imkanlarını, yeni istehsalın yeni təşkili formalarını araşdırır. Vençur kapitalının səfərbər edilməsi sahibkarlıq təcrübəsində çətin və eyni zamanda vacib bir vəzifədir.

Risk edən sahibkar kommersiya cəhətdən əlverişli layihəyə sahib maliyyəçi və ya tələbə, yaxud əsas işindən əlavə, onu şəxsən maraqlandıran və ya nəzarət etdiyi şirkətə texniki yenilik gətirən layihəyə sərmayə yatıran sahibkar ola bilər.

Bir qayda olaraq risk (vençur) investisiyası bank kreditlərindən fərqli olaraq hər hansı bir girov və ya ipoteka ilə təmin edilmədən, kiçik və orta özəl və ya özəlləşdirilmiş müəssisələrdə həyata keçirilir.

Vençur fondları və ya şirkətləri səhmləri fond bazarında sərbəst dövr etməyən və tamamilə səhmdarların - fiziki və ya hüquqi şəxslərin arasında bölüşdürülən firmalara sərmayə qoymağa üstünlük verir.

Risqlərin maliyyələşdirilməsinin ilk addımları ABŞ-da artıq 40-cı illərdə müşahidə edilirdi. Vençur kapitalı öz müstəqil formalarını 60-70-ci illərdə əldə etmişdir. Onların uğuru kiçik ənənəvi müəssisələrdən elmi-texnoloji cəhətdən fərqlənən böyük korporasiyalarda yaxşı peşə hazırlığı alan bir çox alim, ixtiraçı və menecerin fəaliyyəti ilə bağlıdır. Sonunculardan fərqli olaraq, onlar öz mövcudluğunun başlanğıc mərhələsində tədricən özünü məhdudlaşdırma və özünü istismar siyasətindən imtina edərək, elmi və işgüzar dairələrdə hakimiyyətə, biliyə və əlaqələrə güvənərək, yeni təşkilati formalardan istifadə edərək xarici maliyyə və elmi və texniki resurslar tapmağa çalışdılar.

Kiçik vençur müəssisələrinin səmərəliliyi o qədər əhəmiyyətli idi ki, böyük şirkətlər öz strukturları daxilində alternativ bir təşkilati forma kimi oxşar strukturların yaranmasını təşviq etmiş, bu da elmi və texnoloji tərəqqinin inkişafına maneə törədəcək meyllərin aradan qaldırılmasına yardım etmişdir.

Xarici tədqiqatçıların fikrincə, böyük şirkətlərin konservatizmi onları daha aktiv şəkildə kiçik firmaların *Elmi-tədqiqat və təcrübi-konstruktor işlərinin* təşkili modelini tətbiq etməsinə səbəb oldu. Onlar korporasiya daxilində kiçik avtonom daxili təşkilati vahidlər yaratmağa başladılar və onların qarşısına konkret məqsəd - hədəf layihə qoyaraq, onun müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsini maddi və mənəvi cəhətdən mükafatlandırmağa başladılar. Bununla yanaşı, ana şirkətlər çərçivəsində məqsədəuyğun sayılmayan və qeyri-effektiv hesab olunan, lakin bir sıra perspektivli işlərin həyata keçirilməsi üçün böyük korporasiyalar tərəfindən

məqsədli şəkildə yaradılmış yeni kiçik və orta ölçülü vençur müəssisələri peyda olmağa başlamışdır. Beynəlxalq rəqabətin kəskinləşməsi, texniki yeniliklərinin inkişafının sürətlənməsi ilə bərabər böyük kapitalla malik korporasiya liderləri heç bir şirkətin yalnız öz elmi-texniki nailiyyətləri ilə məhdudlaşmasının mümkün olmadığını qəbul etməyə başladılar. Bu onların qarşısına koordinasiya və səylərin birləşdirilməsi məsələlərini qoydu. Vençur biznesində əsil “bum” 70-ci illərin sonunda baş vermişdir. Belə ki, dövlət kiçik sahibkarlığın yenilikçi biznesdə üstünlüyünü anlamış və bir çox vençur layihələrini təşviq etmişdir.

“Risk kapitalı” fondları böyük vergi imtiyazlarına malikdir. Xüsusilə, qiymətli kağızlarla əməliyyatlardan əldə olunan vergiyə cəlb olunan gəlirlərin vergi dərəcəsinin kəskin azalması müşahidə olunmuş, nəticədə risk kapitalı şirkətlərinin təklif etdiyi illik vəsait həcmi artmışdır.

70-ci illər və 80-ci illərin əvvəllərində böyük kapitalın *Elmi-tədqiqat və təcrübi-konstruktor işlərinin* proqramının birgə təşkili funksiyasını yerinə yetirən yeni nəsil vençur şirkətləri yaranmağa başladı. Bu yeni firmalar müştərək vençur və ya müştərək risk şirkətləri adlandırılırdı. Artıq 80-ci illərin əvvəllərində ABŞ-da fərdi kompüterlərin köməyi ilə evdə işləyən təxminən 100 min nəfər var idi. 90-cı illərin əvvəllərində onların sayı 10 milyonu keçmişdir. Bu nöqtəyi nəzərdən müştərək vençur şirkətlərini yeni təşkilati forma kimi nəzərdən keçirmək olar. Real birləşmə böyük və kiçik müəssisələrin, fərdi universitet mütəxəssisləri inteqrasiyası vasitəsilə və s. baş verir. Böyük elmi-tədqiqat və istehsal komplekslərində. Bu proses çoxtərəfli və dinamikdir, onun iştirakçılarının və sisteminin daimi olaraq dəyişməsi yeni təşkilati formalar axtaran elmi axtarış xarakteri daşıyır və bu da müasir elmi biliklərin obyektiv təcəssümünü sürətləndirir.

Ümumiyyətlə, vençur müəssisələri elmi ideyaların işlənməsi və onların yeni texnologiyalara və məhsullara çevirilməsi ilə məşğuldurlar. Elmi-texnoloji inqilabın hazırkı mərhələsində kiçik biznesin elmi tədqiqat və inkişafda rolu əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Bu elmi və texnoloji inqilabın (ETİ), istehsal və inkişafı yüksək texniki səviyyədə həyata keçirmək üçün kiçik və orta miqyaslı innovativ və yüksək texnologiyalı firmalara onların büdcələrinə və ölçülərinə

uyğun xərclər tələb edən mikroprosessorlar, mikro EHM-lar, mikrokompyuterlər kimi müasir avadanlıqlar təqdim etməsi ilə əlaqədardır. Belə müəssisənin təşəbbüskarları olaraq çox vaxt ciddi proqram və mərkəzləşdirilmiş planlar əsasında çalışan böyük firmaların laboratoriyalarından kənarda, özlərini perspektivli bir ideyanın inkişafına həsr etməyə və bununla bərabər məhdudiyyətsiz çalışmağa hazır olan istedadlı mühəndislər, ixtiraçılar, alimlər, innovativ menecerlər kimi kiçik bir qrup çıxış edir. Tədqiqatların bu cür təşkili bürokratiyanın təsirindən azad edir və elmi kadr potensialından maksimum istifadə etməyə imkan yaradır. Risk müəssisələri – innovasiya prosesinin başlanğıcında, yeni elmi-texniki ideyaların şirkətin inzibati idarəçiləri tərəfindən qəbul edilməsinə mane olduğu zaman, istedadların itkilərdən qorunmasının unikal formasıdır. Vençur biznesinin üstünlüyü - onun çevikliyi, hərəkətliliyi, özünü sürətli şəkildə yenidən istiqamətləndirmə bacarığı, axtarış istiqamətini dəyişdirə bilməsi, yeni fikirləri tez bir zamanda əldə edə bilməsi və test etməsidir. Gəlir əldə etmə istəyi, bazar və rəqabətin təzyiqi, konkret qarşıya qoyulmuş vəzifə, qısa müddət ərzində layihəni yerinə yetirənləri daha səmərəli və sürətli davranmağa və tədqiqat prosesini intensivləşdirmələrinə təkan verir. Vençur biznesinin sahəsi iki əsas təsərrüfat subyektidir: kiçik elmtutumlu firmalar və onları kapitalla təmin edən vençur şirkətləri, eləcə də böyük korporasiyaların vençur mərkəzləri, müxtəlif aralıq və yeni formalar.

Bir qayda olaraq kiçik elmi-intensiv firma çərçivəsində həyata keçirilən elmi-texniki layihənin maliyyələşdirilməsinə dair qərar vençur şirkət tərəfindən, üç faktoru nəzərə alan ekspertiza əsasında qəbul olunur:

- 1) yeniliklərin texniki cəhətdən mümkünlüyü;
- 2) layihənin iqtisadi xarakteri;
- 3) sahibkar-innovatorun biznes keyfiyyətləri.

Son faktor layihənin maliyyələşdirilməsi məsələsinin açılması barədə qərar qəbul edərkən təyinedici amil olaraq hesab olunur.

Vençur şirkətləri xüsusilə aşağıdakı kateqoriyalarda olan kiçik şirkətləri kapitalla təmin edirlər:

- Bu müəssisələrin inkişaf perspektivlərini ətraflı qiymətləndirə bilən idarəedicilər tərəfindən firma sahiblərindən satın alınan firmalar (“bay-aut”);
- Məşhur elm tutumlu şirkətlərin əməkdaşları tərəfindən elə əvvəlki firmalarında çalışarkən (əlbəttə ki şirkətin razılığı ilə) yaradılan yenilikləri, ideyaları reallaşdırma bilən yeni firmalar (bu “spin-off” adlanır).

Əsasən, vençur sahibkarlığının təşkili aşağıdakı şəkildə baş verir: Yeni texnologiya və yeni məhsulun istehsalı sahəsində orijinal ideyalara malik olan, lakin maliyyə vəsaitlərinə sahib olmayan bir neçə nəfərdən ibarət qrup (və ya hətta bir nəfər). Qarşıya qoyulan məqsədlərə çatmaq və innovasiya fəaliyyətindən gəlir əldə etmək üçün, bu cür firmalar bəzi şərtlərə uyğun olmalı və müəyyən tələblərə cavab verməlidir. Belə ki, birincisi, yeni məhsula potensial istehlakçıların tələbatını və tələbatın ödənilməsinin artıq mövcud olan tələbatı ödəmə metodlarından iqtisadi üstünlüklərini dəqiq öyrənmək lazımdır. Bir sözlə, iqtisadi innovasiyanın potensialı kifayət qədər uzun müddətli olmayan perspektivdə hərtərəfli proqnozlaşdırılırsa layihənin uğuru müəyyən dərəcədə təmin edilir. İkincisi, innovativ firmanın uğurlu inkişafı onun rəhbərləri və əsas heyətinin (işçilərin) bir sıra xüsusi tələblərə cavab verməsinin göstəricisidir. Firmanın əsas işçilərinin bir qayda olaraq böyük payı vardır. Şirkətin təsisçisinin yaşı, şəxsi keyfiyyətləri, yüksək iş qabiliyyəti, kommunikativliyi və məqsədyönlülüüyü vacib məsələlərdəndir. Üçüncüsü, məhdud maddi və maliyyə resurslarıyla və müstəsna bazar qeyri-müəyyənliyində təşkilatın keyfiyyəti və idarə olunması böyük rol oynayır.

Beləliklə, əsas işçilərin firmalarda ümumi iş üçün birləşməsi qəbul olunan qərarların sürətliliyini və çevikliyini təmin edən yaradıcılıq mühiti yaradır.

Məlumdur ki, bazara yeni məhsul və xidmətlər təqdim edən kiçik firmaların əsas problemi maliyyə resursların çatışmamazlığıdır. Belə firmaları lazımi vəsaitlərlə risk alan kapitalistlər təmin edir. Risk kapitalının onu bank və sənaye kapitalından fərqləndirən bir çox xüsusiyyətləri mövcuddur.

Birincisi, "qəbul olunmuş risk" prinsipi olmadan bu mümkün deyil. Bu o deməkdir ki, sərmayə yatıran investorlar layihə müvəffəqiyyətsiz olduqda öz

vəsaitlərini itirmək ehtimalına razıdırlar. Bu cür ilk baxışda sahibkarlara xas olmayan sərmayə yatırımı onların vençurun fəaliyyətinin müvəffəqiyyətinə ciddi şəkildə inanmaları ilə bağlıdır. Öz tədqiqatları və qabaqcıl texnologiyalarının tətbiqi üçün heç bir şərtə (vaxt, profilə uyğun mütəxəssislər, zəruri experimental baza) malik olmadan bu yeniliyi (innovasiyanı) onlar minimal risk, xərc, vaxtla öz məhsullarını modernləşdirmək, inkişaf etdirmək üçün istifadə edirlər.

Nəticədə, vençur şirkətin fəaliyyətinin müsbət nəticələri zamanı investorlar böyük mənfəət əldə edirlər və öz qoyduqları investisiya üzrə dəfələrlə gəlir əldə edirlər. İkincisi, bu cür maliyyələşmə - kapitalın uzunmüddətli investisiyasıdır, yəni məhsulun perspektivliliyinə əmin olmaq üçün investora orta hesabla 3 ildən 5 ilə qədər, qoyulan kapitaldan gəlir əldə etmək üçün 5 ildən 10 ilə qədər vaxt lazımdır. Üçüncüsü risk kapitalı kredit kimi yox, kiçik firmanın nizamnamə kapitalının səhmlərinə sahib olmaqla yerləşdirilir.

Ancaq risk kapitalının yatırılmasının əsas stimulu sahibkarlıq gəliri deyil, təsisçi gəlirinin əldə olunmasıdır. Yəni investorların məqsədi yeni yaranan asılı şirkətin davamlı mənfəət gətirəcək mərhələyə qədər inkişaf etdirilməsidir. O zaman onu əlverişli şərtlərlə böyük korporasiyalara satmaq və ya onun səhmlərini fond birjalarında yerləşdirmək olar. Kiçik firmanın səhmlərinin bazar dəyərinin həmin firmaya ilkin qoyulan kapitaldan çox olması risk investorlarının əsas istəyidir.

Nəhayət, bu cür investisiyaların digər maliyyələşmə formalarından fərqləndirən daha bir xüsusiyyəti investorların yeni müəssisənin gəlirli olmasında şəxsi marağıdır. Riskli maliyyəçilər, yalnız maliyyə vəsaitlərinin təqdim edilməsi ilə məhdudlaşmırlar, həmçinin yeni şirkətə müxtəlif idarəetmə, məsləhət və digər biznes xidmətləri göstərirlər, lakin bununla bərabər onun operativ fəaliyyətinə mane olmurlar. Çox vaxt kiçik elm tutumlu müəssisələr üçün bu cür dəstək maliyyə vəsaitlərindən də vacibdir.

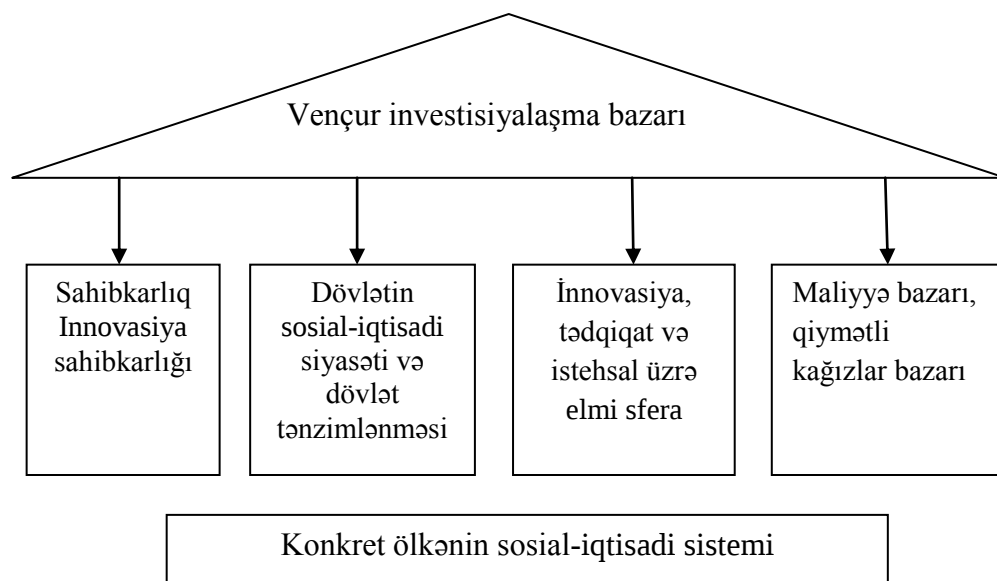
Risk kapitalı qoyuluşlarının bir çox praktik formaları da yayılmışdır. Onlardan ən sadəsi investorun kiçik innovativ firmanın yaradıcılarına birbaşa pul köçürməsidir. Daha mürəkkəb formaları risk səviyyəsini azaltmaq və uğursuz

investisiyalar nəticəsində mümkün zərərlərin bir qrup investor arasında bölüşdürmə kimi bir sıra digər məsələləri əhatə edir. Bütün bu formalar bir-birini istisna etmir, əksinə yenilikləri maliyyələşdirmək üçün kifayət qədər böyük taktiki çeviklik təmin edərək bir-birini tamamlayır.

Müasir vençur müəssisələrinin ortaya çıxması və dinamik inkişafı üçün əsas şərtlər kimi aşağıdakıları adlandırmaq olar:

- kiçik innovativ istehsal və texnologiya şirkətləri tərəfindən həyata keçirilən layihələrin yüksək kommersiya potensialı;
- bu istiqamətdə inkişaf perspektivlərini qiymətləndirən və kapital ilə onun xüsusi tətbiqi arasında əlaqə kimi çıxış edən peşəkar menecerlərin olması;
- institusional investorların əhəmiyyətli həcmdə depozitləşdirilmiş kapitalının mövcudluğu;
- maliyyə texnologiyalarının reallaşdırılmasına izin verən inkişaf etmiş qiymətli kağızlar bazarı
- Vençur kapitalı firmaların məhsulları üçün istehlak bazarlarının yüksək tutumluluğu və ödəməqabiliyyəti

Vençur investisiyalaşması (Şəkil 2), bir qayda olaraq, bank kreditləşməsindən fərqli olaraq hər hansı girov və ipoteka ilə təmin edilmədən kiçik və orta ölçülü xüsusi müəssisələrdə həyata keçirilir.

Şəkil 2. Vençur investisiyalaşma bazarının formalaşması sxemi

Vençur investoru ya müstəqil bir şirkət ola bilər, ya da qeydiyyatdan keçməmiş məhdud tərəfdaşlıq kimi mövcud ola bilər. Bəzi ölkələrdə "fond" termini adı atında şirkətdən daha çox şəriklər birliyi (assosiasiyası) başa düşülür. Fondun ali idarəetməsi fondun özü tərəfindən təyin oluna bilər, ya da hər hansı üçüncü tərəf ola bilər.

Vençur biznesində iki əsas növ sahibkarlıq subyekti var - müstəqil kiçik innovativ firmalar və onları kapitalla təmin edən maliyyə institutları.

Vençur maliyyələşdirilməsinin spesifikliyi odur ki, o qaytarılmayan, faizsiz əsasda təmin edilir və heç bir girov tələb olunmur. Vençur firmasına köçürülmüş vəsait maliyyə müəssisəsi ilə bağlanmış müqavilənin qüvvədə olduğu müddət ərzində geri qaytarılmamalıdır. Yatırılan vəsaitlərin qaytarılması və vençur müəssisəsinin mənfəətinin reallaşdırılması şirkətin qiymətli kağızlarının açıq bazara çıxarılması zamanı baş verir. Əslində, maliyyə qurumları yenilikçi firmanın orta q sahib olurlar və təqdim olunan vəsait müəssisənin nizamnamə kapitalına bir töhvədir .

Vençur maliyyələşdirilməsi üçün vacib şərt kiçik firmanın istehsalın genişləndirilməsinə yönəlməsidir, çünki yalnız sürətli, operativ fəaliyyətdə olan müəssisə birjaya daxil olduqdan sonra səhmlərinin qiymətlərinin artmasını gözləyə bilər.

Təsadüfi deyil ki, kiçik firmalar risk maliyyələşdirilməsinin əsas obyektinə hesab olunur. ETTKİ-nin effektivliyinin artırılması və innovasiya prosesi əsasən bir sıra amillərlə bağlıdır:

1) Kiçik firmalarda layihələr adətən mümkün qədər intensiv şəkildə aparılır, çünki nisbətən qısa müddət ərzində bütün səylər bir layihə üzərində cəmlənir;

2) onların yalnız əlavə xərcləri azaldan deyil, həm də böyük sənaye şirkətlərinin laboratoriyalarında *Elmi-tədqiqat və təcrübi-konstruktor işlərinin* effektivliyinin azalmasına səbəb olan bürokratik gecikmələrin, razılaşmaların qarşısını alan kiçik idarəetmə aparatı mövcuddur

3) Kiçik firmalarda istehsalın çevikliyi daha yüksəkdir. Onlar bazarın inkişaf tendensiyalarını daha yaxşı görürlər, istehlakçıların ehtiyaclarına uyğunlaşmaqda daha çox bacarıqlıdrlar.

Elmi və texnoloji innovasiyaların inkişafında riskli sahibkarlığın uğurları böyük sənaye şirkətlərini yalnız korporativ vençur müəssisələrinin yaradılmasına deyil, həm də onların elmi-texniki və idarəetmə kadrlarının yaradıcı potensialından tam istifadə etməyə, istehsalın intensivləşdirilməsində təşəbbüs göstərməyə imkan yaradan daxili strukturunun yeni elementlərinin axtarılmasına səbəb oldu .

Xüsusilə, burada korporasiya daxili vençur firmalarını qeyd etmək olar. Onlar elmtutumlu məhsulların yeni növlərinin hazırlanması və istehsalı üçün təşkil edilən və böyük korporasiyalar daxilində əhəmiyyətli muxtariyyətə malik kiçik bölmələrdir (şöbə). Korporasiya əməkdaşları və ya müstəqil ixtiraçılardan alınan təkliflərin seçilməsi və maliyyələşdirilməsi ixtisaslaşmış xidmətlər tərəfindən aparılır. Layihə təsdiqləndiyi halda, onun müəllifi daxili vençura rəhbərlik edir. Belə şöbələr korporasiya rəhbərliyi tərəfindən minimum inzibati və iqtisadi müdaxilə ilə fəaliyyət göstərir. Müəyyən bir müddət ərzində daxili vençur müəssisə üçün ənənəvi olmayan yeni məhsulu hazırlamalı və kütləvi istehsala buraxmalıdır.

2.2. Vençur sahibkarlığının təşkili formaları

Tipik bir vençur müəssisəsinin təşkilati strukturu aşağıdakı şəkildədir: bu, ya müstəqil bir şirkət kimi formalaşdırılmalı və ya qeydiyyatdan keçməmiş məhdud tərəfdaşlıq təşkilatı kimi mövcud ola bilər.

Bəzi ölkələrdə "fond" termini bir şirkət kimi deyil, tərəfdaşların birliyi kimi başa düşülür. Fondun direktoru və idarə heyəti həm fond tərəfindən, həm də ayrı bir "idarəçi şirkət" və ya fonda xidmət göstərən menecer tərəfindən də işə götürülə bilər. İdarəedici şirkət, əsasən, investorların ilkin öhdəliklərinin 2,5% -ini təşkil edən illik kompensasiya hüququna malikdir. Bundan əlavə, idarəetmə şirkəti və ya fərdi şəxslər, idarə heyətinin işçiləri, həmçinin ümumi tərəfdaş, fondun adətən mənfəətinin 20%-nə iddia edə bilər. Hər şeydən əvvəl investorlara fonda

qoyduqları investisiyaların məbləği tamamilə ödənilməyəcəni, və əlavə olaraq, onların investisiyalarının əvvəlcədən razılaşdırılmış gəlirləri geri qaytarılmayan bu faiz ödənilmir.

Məhdud tərəfdaşlıqda, fondun təsisçiləri və investorlar məhdud məsuliyyətləri olan tərəfdaşlar hesab olunur. Bu zaman ümumi tərəfdaş fondun idarəçiliyinə görə məsuliyyət daşıyır və ya menecerin işinə nəzarət edir. Məhdud məsuliyyətli tərəfdaşlıq vergi tutulmadan azaddır. Bu o deməkdir ki, o vergiyə qoymanın obyektı deyil, və onun iştirakçıları onların gəlir və ya mənfəətləri birbaşa müstəqil şəkildə investisiya etdikləri şirkətlərdən gəldikdə ödədiyi vergilərlə eyni məbləğdə ödəməlidirlər.

Vençur kapitalının otuz ildən artıq təcrübəsinə baxmayaraq, yeni vençur fondlarının yaradılması bütün dünyada həm yeni formalaşan, həm də inkişaf etmiş kapital bazarları olan ölkələrin milli qanunvericiliyinin qeyri-mükəmməliyi səbəbindən olduqca mürəkkəb bir problem olaraq qalır. Bəzi Avropa ölkələrində, xüsusilə də Böyük Britaniya, Hollandiya, Fransa və s. kimi ölkələrdə milli qanunvericilik vençur strukturlarının yaradılması və işləməsi üçün kifayət qədər uyğunlaşdırılıb. Digər investorlar xarici hüquqi strukturlardan istifadə etməlidirlər. Bununla belə, universal olaraq qəbul olan təcrübə həm fondların, həm də idarəedici şirkətlərinin offşor zonalarında qeydiyyatı hesab olunur. Bu, qeydiyyat prosedurunun mümkün qədər sadələşdirməyə imkan verir, gəlir və mənfəətin ikiqat vergiyə cəlb edilməsi ilə bağlı mürəkkəb məsələlərin qarşısını almağa kömək edir.

Vençur fondunun formalaşdırılması prosesi "vəsaitlərin yığılması" adlanır. Kapital bazarında ixtisaslaşma, onlara aid olmayan pulların idarə olunmasında ixtisaslaşan mütəxəssislərin ortaya çıxmasını tələb etdi. İnvestorların hər hansı bir vençur fonduna investisiya qoyma qərarı vermələri üçün onlar aşağıdakı suala cavab almaq istəyərdilər: nəyə görə məhz bu fonda pul sərf etmək daha məntiqlidir. Onları ətraflı məlumatla təchiz etmək üçün ilkin mərhələdə fondun təsisçiləri fondun məqsəd və vəzifələri, onun təşkilinin xüsusi şərtləri və üstünlükləri təsvir olunan memorandum buraxır. Ölçüsünə görə fondlar bir neçə milyon dollarlıq fondlardan 100 milyon dollarlıq fondlara qədər tərəddüd edir.

İnvestisiya fondlarının 2 əsas növü var: qapalı və açıq fondlar.

Qapalı fondlarda vəsaitlərin toplanmasından sonra investorların qapalı qrupu formalaşır. Açıq fondlarda (məsələn, qarşılıqlı fondlar) menecerlər cari gün üçün xalis dəyəri ictimaiyyətə açıq dərc olunmuş istənilən səhmləri geri almağa razılaşırlar. Bu tip fondlar hər hansı müəyyən bir məbləğlə məhdudlaşmır, investorların onlara əlavə vəsaitlər yatırması və ya əksinə qoyduqları vəsaitləri geri çəkməsinə bağlı olaraq böyüyürlər. Qapalı vençur fondlarının fəaliyyət müddəti 5 ildən 10 ilə qədərdir. Dünya təcrübəsində bu dövr investisiya qoyulan şirkətin qənaətbəxş şəkildə inkişaf edib böyüməsi və investorların qoyduqları kapitaldan kifayət qədər gəlir götürməsi üçün yetərli hesab olunur. Fondun mövcudluğunun ilk dörd ya da beş ilində onun vəsaitləri tam istifadə edilməlidir, yəni investisiya şəklində bölüşdürülməlidir. Buna baxmayaraq, fond ancaq investorlar ilkin olaraq qoyduqları kapitalı və əlavə olaraq investisiyadan gəlir əldə etdikdən sonra fəaliyyətini dayandırır. Vençur fondunun vəsait toplanması başa çatdıqdan sonra “vençurlaşma” prosesi başlayır - investisiya olunan şirkəti axtarma, tapmaq, seçmək, qiymətləndirmək və investisiya olunan şirkətə daxil olmanın praktik prosesi başlayır. Vençur investorları risk almağa hazır insanlardır. Onlar şüurlu olaraq risk almağa hazırdırlar, riski məqsədli şəkildə axtarmasalar da. Risk və mükafat nisbətinin düzgün qiymətləndirilməsi müvəffəqiyyətli vençur kapitalisti üçün vacib şərtidir.

Yüksək texnologiyalı sənayedə yeni firmaların bazar uğuru üçün əsas şərt onların inkişaf sürətidir. Yeni texnologiyaların tətbiqi yüksək ilkin xərclərlə bağlıdır, lakin satış artdıqca istehsal vahidinə istehsal xərcləri azalır, istehlakçıların bu texnologiyanı rəqiblərlə müqayisədə istifadə etməsi daha sərfəli olur. Bu son illərdə iqtisadi nəzəriyyədə ciddi şəkildə tədqiq olunan "miqyasla artan gəlirlər" (miqyas iqtisadiyyatı) fenomenidir. Beləliklə, erkən mərhələdə güclü "təkan" əldə edən innovasiyalar - maliyyə mübadiləsi, uğurlu idarəetmə və ya marketinq strategiyası şəklində - bazarın ən böyük payını tuta və nəticədə böyük gəlir axını əldə edə bilər. Eyni zamanda, qalib gələn texnologiyanın texniki xüsusiyyətlər baxımından rəqib texnologiyaları keçməsi vacib deyil. Aydındır ki, yeni

yaradılmış innovativ firmalar, rəqabət mübarizəsində ənənəvi sektorlara xas olan bölüşdürülməmiş gəlir əsasında olan üzvü inkişaf sayəsində uğur qazana bilməzlər. Eyni zamanda aşağıda göstərilənlərə görə bank kreditləri də start-up şirkətlərində əsas investisiya mənbəyi kimi qəbul edilə bilməz:

- yeni şirkətlərin yaradıcılarının adətən kredit tarixinə malik olmamaları və kifayət qədər təminat verə bilmədikləri üçün risk səviyyəsinin yüksək olmasıdır ;
- perspektivsiz innovasiyaların yüksək payı;
- potensial bazarın qiymətləndirilməsi ilə və maliyyə mütəxəssisləri tərəfindən layihə ekspertizası ilə bağlı çətinliklər.

Problem odur ki, innovativ firmaların yaradıcıları adətən maliyyə vərdişlərinə və idarəetmə qabiliyyətinə malik olmurlar.

Ümumiyyətlə, vençur kapitalı institutlar, imkanlı şəxslər, firmalar tərəfindən yeni başlayan və fəaliyyət dairələrinin genişləndirilməsi tələb olunan müəssisələrə qoyulan investisiya kimi xarakterizə olunur. Hal-hazırda vençur kapitalı əksər Avropa ölkələrində xüsusi kapitala sinonim kimi qeyd olunur. Lakin qeyd etdiyimiz kimi, vençur kapitalı bəzi mənbələrdə xüsusi kapitalın alt növü kimi xatırlanır. İstənilən halda, bununla belə, xüsusi kapital vençur kapitalı anlayışı həddlərini aşır. Vençur kapitalı ilə borc kapitalı arasındakı fərqə nəzər salaq [48] (Cədvəl 3.).

Bu müxtəlif investisiya formalarından vençur kapitalı firmaları bütün kapital növlərinin istifadəsi zamanı firmanın yaradılması və yaxud inkişafında pul qazanmaq üçün istifadə edirlər. Ümumiyyətlə, vençur kapitalı fondları və xüsusi kapital şirkətlərin inkişafının ayrı-ayrı mərhələlərində maliyyə ortaqlıqları qismində fəaliyyət göstərir [49].

Elmi-texniki sahədə innovasiya riskli yeni elmtutumlu yüksəktexnoloji məhsulistehsalı, yaxud xidmət göstərilməsi məşğul olan riskli firmalar – vençur firmaları adlanırlar. Bu firmalar adətən məhsulun ilkin mərhələsinə xidmət edir, elmi və yaxud texnoloji ideyaların seçilməsi və həyata keçirilməsi ilə məşğul olur.

Vençur firmaları iki cür olur: vençur layihəsinin yaradıcıları (ixtiraçılar, alimlər, konstruktorlar) tərəfindən təsis edilmiş firmalar; iri sənaye müəssisəsinin yaratdığı firmalar.

Öz növbəsində birinci tip vençur firmaları 2 növə bölünür:

- müstəqil firma - xüsusi istehsal və maliyyə bazası əsasında yaradılmış;
- firmadaxili vençur biznesinin əsasında fəaliyyət göstərən firma. Bu firmalar maliyyə və istehsal dəstəyi göstərmək üçün ana şirkətin əməkdaşları tərəfindən yaradılır. Layihə uğurla yerinə yetirilərsə, onlar ana şirkətin strukturuna çevrilə bilirlər. Uğursuzluq baş verdiyi zaman isə ana şirkət həmin firmalara kömək göstərməkdən imtina edir.

II tip vençur firmaları da 2 növ ola bilər:

- Şirkətin struktur bölməsi kimi fəaliyyət göstərən firmalar. Bu firmaların maliyyə müstəqilliyi yoxdur, onlar tamamilə ana şirkətin istehsal, maliyyə və elmi-texniki siyasətindən asılıdır;
- İri şirkət tərəfindən yaradılan müstəqil firmalar. Onlar sərbəst elmi-texniki siyasət, istehsal və maliyyə fəaliyyətini həyata keçirən firmalardır. Bu firmalar ana şirkətin yeni ideyalarını, eyni zamanda kənardan alınmış ideyaları işləyirlər.

Vençur biznesinin iştirakçılarna aşağıdakılar aiddir:

- firmanın əsasını qoyan, banisi;
- vasitəçi;
- hüquqşünas, iqtisadçı, mühasib;
- əməkdaşlar – icraçılar, konsultantlar, reklam agentliyi, təhlükəsizlik xidmətinin işçiləri və s.

Vençur layihələrinə maliyyə vəsaiti yatıran hüquqi və ya fiziki şəxslər fərdi investorlardır. Vençur investoru həm xarici, həm də milli olur.

Mühüm institusional investorlara sığorta şirkətləri və pensiya fondları, banklar aid edilir.

İnvestisiya və kommersiya bankları vençur maliyyələşirməsində iştirak edirlər. Bu zaman investisiya bankı əsas rolunu oynayır. Kommersiya bankları

investisiya banklarından fərqli olaraq fəaliyyətləri dövründə dövlət tərəfindən kəskin reqlamentə məruz qalırlar. Kiçik biznesin investisiya şirkətləri kommersiya banklarının risklə kapitalın yatırıldığı əsas obyektlər hesab olunur. Bundan əlavə kommersiya bankları çox vaxt müstəqil fəaliyyət göstərən vençur fondları yaradırlar.

Vençur maliyyələşdirməsində iştirak edərək banklar aşağıdakı əməliyyatları yerinə yetirir:

- vençur fondlarının yaranması prosesinə xidmət edir;
- vençur fondlarını formalaşdırmaq məqsədilə maliyyə vasitəçilərinə hesab açır;
- vençurla əməliyyatlar aparmaq üçün maliyyə vasitəçilərinə yardım edir;
- şirkətin səhmlərinin öz şəbəkəsi ilə satışını təşkil edir.

Mənfəətin alınması məqsədilə heyətin saxlanılması və digər xərclərin ödənilməsi üçün pensiya fondları vençur fəaliyyətində iştirak edirlər.

Ssuda əməliyyatları üzrə faiz dərəcələrinin alınmasında maraqlı olan, yeni texnoloji qərarların sifarişçi kimi, bu qərarların tətbiqi və işlənməsi üzrə xərclərin müəyyən hissəsini ödəyən iri sənaye şirkətləri qeyri-institutsional investorlar arasında daha əhəmiyyətli rol oynayır. İri sənaye şirkətlərinin vençur fəaliyyətində iştirakının əsas hədəfləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- gələcək inkişaf üçün yeni texnologiya və yeni ideyaların mülkiyyətçisinə çevrilsin;
- daha ucuz və yeni keyfiyyətli məhsullar yaratsın;
- istehsal həcmi və kommersiya reallaşdırmasını artırsın, istehsalı şaxələndirsin, rəqabət mübarizəsində mövqeyini möhkəmləndirmək üçün istehlak tələbinin dəyişilməsinə reaksiya versin.

İnvestor kimi vençur maliyyələşdirməsində dövlət də çıxış edə bilər. Bu fəaliyyəti dövlət özünün nümayəndələri: dövlət müəssisəsi, maliyyə, təşkilati və digər fondlar, maliyyə orqanlarında xüsusi şöbə vasitəsilə həyata keçirir.

Vençur maliyyələşdirməsində xüsusi investorlar vençur biznesinin inkişafının ayrı-ayrı mərhələlərində iştirak edirlər. İlk kapitalın formalaşması zamanı

dostlar, tanışlar, qohumlar borc verməklə vençur layihəsinin təşkilatçısına maliyyə dəstəyi göstərə bilərlər.

Heç bir maliyyə təşkilatlarında çalışmayan xüsusi investor qismində çıxış edən varlı (zəngin) adamlar, yəni biznes-mələklər istehsalın sürətlə artdığı zaman işə qoşulurlar.

Vençur kapitalı (qeyri-rəsmi). Qeyri-rəsmi vençur kapitalı adətən “biznes angel”lərilə əlaqəli olaraq mələk investisiyasına uyğun gəlir. “Angel” termini Nyu-Yorkun mərkəzi sayılan “Broadway” küçəsində teatr mallarının istehsalını investisiyalasdıran şəxslərə deyilirdi. Öz sevimli aktyorlarının sevgisini qazanmaq üçün bu “angel”lər investisiya edirdilər. Bu çox yüksək risk idi: istehsal müvəffəqiyyətli olmadığı halda onlar pullarını itirir, amma uğur qazanacağı zaman mənfəət əldə edə bilərdilər.

Qeyri-rəsmi investorların növlərinin hamısı, o cümlədən mələk investorlar qiymət əlavə etmə bacarığı, qərar qəbul etmə və s. kimi məsələlərdə bir-birindən fərqlənirlər.

Xüsusi investorların vençur biznesində iştirakının həm nöqsan, həm də üstün cəhətləri var. Üstün cəhətlər aşağıdakılardır:

- peşəkar investorlardan fərqli olaraq onların kreditləri çox ucuzdur, belə ki, üstəlik xərcləri yoxdur;
- sahibkarlardan borc vəsaitə görə banklardan fərqli olaraq girov tələb etmirlər.

Nöqsan cəhətləri isə:

- ikinci dəfə maliyyələşdirmə üçün xüsusi investorlar maliyyə vəsaitlərinə malik olmurlar;
- xüsusi investorların anonim fəaliyyət göstərmələri (reklamsız), onlardan xidmət almağı müəyyən qədər çətinləşdirir.

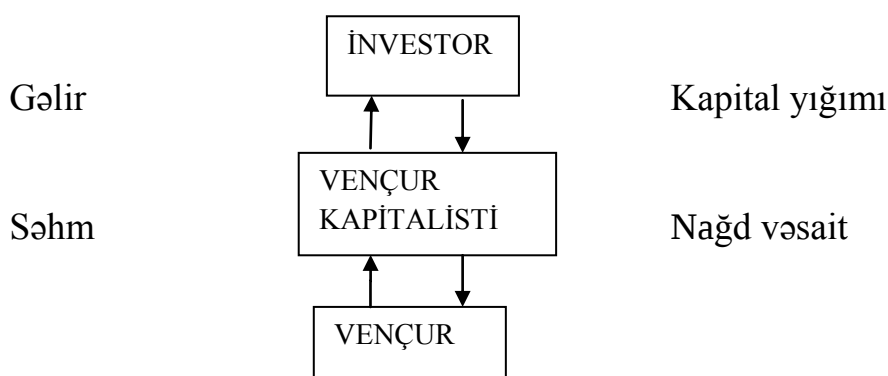
Xüsusi investorların vençur biznesində iştirakının fərqli məqsədləri olur:

- biznesin təşkilində dostlarına, qohumlarına kömək etmək;
- reallaşmasında cəmiyyətin maraqlı olduğu layihənin reallaşdırılmasına maliyyə dəstəyi göstərmək, xüsusi investorların özləri üçün iş yerlərini yaratmaq;

- öz kapitalını artırmaq.

Fərdi investorların maliyyə vəsaitlərinin toplanması və onu vençur maliyyələşdirilməsində istifadə edən investisiya təşkilatı maliyyə vasitəçiliyini həyata keçirir.

Ümumiyyətlə, məhdud yoldaşlıq 1980-ci ildən etibarən vençur kapitalı sənayesində hakim forma hesab olunur. Vençur kapitalistləri məhdud ortaqlıqda fondun aktivlərinə nəzarət edirlər və ümumi ortaqlardır, ancaq məhdud ortaqlar kimi fəaliyyətdə investorlar olub fondun menecmentinə cəlb olunmayıblar (Şəkil 3).

Şəkil 3. Vençur kapitalı prosesi [44 , səh 6].

Vençur kapital firması fərdi investorlar, yaxud peşəkar menecerlər tərəfindən yaradıla bilər. Bu firmaların hüquqi statusu məhdud məsuliyyətli tərəfdaş, yaxud xüsusi müəssisədir. İri investorlar əsas tərəfdaş qismində vençur kapital firmasının təsisçilərinin tərkibinə daxil ola bilirlər. Bu halda vençur kapital firması çərçivəsində vençur kapitalı bilavasitə toplanır. İri investor vençur kapital firmasının yaradıcılarından biri olmasa, vençur kapitalının yığılması vençur fondu yaratmaqla həyata keçirilir.

Vençur fondunun hüquqi statusu vençur kapitalı firmasındakı kimi məhdud məsuliyyətli tərəfdaşdır. Əsas tərəfdaş kimi vençur kapital firması çıxış edərək fondun idarə edilməsində tam məsuliyyət daşıyır. O, fonda bir faizdən çox olmayan maliyyə vəsaiti qoyur və şirkətin idarəedicisi rolunu oynayır. Bu zaman investor vençur fonduna 99 faiz vəsait qoyur və məhdud məsuliyyətli tərəfdaşa

çevrilir. Vençur kapital fondunun vəsaitindən istifadədən gələn gəlirin 80 %-i investora çatır, amma onun vençur fonduna sərəncam vermək hüququ olmur.

Vençur biznesində investorların iştirak etməsi onlara vençur kapitalı fondu çərçivəsində aşağıdakı üstünlükləri verir:

- investorlardan vençur layihəsinə yatırmaq üçün iri həcmdə maliyyə resursları, eyni zamanda vençur əməliyyatlarının idarə edilməsi üçün xüsusi qabiliyyət tələb olunmur;

- investorlar maliyyələşdirilməyə qəbul edilməyən layihələr barədə sərbəst istifadə edə bildikləri qiymətli informasiyalar əldə edirlər.

Aşağıdakılar vençur biznesinin qeyri-əsas subyektləridir:

- vençur fəaliyyəti üçün iş görən, iştirakçılara xidmət göstərən müxtəlif təşkilat və müəssisələr;

- investor olmayan vençur fəaliyyətinin iştirakçılarına hesab açan banklar;

- vençur fəaliyyəti daxil olmaqla sahibkarlıq fəaliyyətinin bütün növlərini tənzimləyən dövlət;

- vençur fəaliyyətinin üzvləri kimi işə qəbul edilən fiziki şəxslər.

Həm rəsmi, həm qeyri-rəsmi sahələrdən olan amerikan və Avropa vençur kapitalistlərin (VK) funksiyası innovasiyanın inkişafı yolunda bu maneələri aradan qaldırmaqdır. Vençur kapitalistləri, ilk növbədə, sahibkar daha sonra maliyyəçidirlər. Bir qayda olaraq, onlar yüzlərlə investisiya imkanlarını araşdırırlar və onların aralarında bir neçə perspektivli layihəni seçirlər. Vençur kapitalistləri maliyyələşdirilən şirkətlərin cari idarəetməsi və strateji planlaşdırmasında iştirak edərək onların fəaliyyətində aktiv rol oynayırlar. Onlar bu şirkətləri nəinki maliyyələşdirir, həm də digər xidmətlərlə də təmin edir. Vençur kapitalistləri yeni firmaları aşağıdakı dəyərli xidmətlərlə təmin edir:

- maliyyə məsləhətləri;

- korporativ və marketinq strategiyası ilə bağlı məsləhətlər ;

- firmanın inkişafı və durğunluğuna qarşı mübarizədə yeni fikirlər;

- bazar haqqında məlumat və əlaqələr;

- firma üçün idarə heyətinin seçilməsi.

Həmçinin investisiyanı qəbul edən firmalar üçün vençur kapitalının nüfuzunun əhəmiyyətini qeyd etmək vacibdir. Vençur kapitalistlərindən investisiya cəlb edilməsi faktı şirkət üçün yeni bir imic yaradır: onun üçün digər xidmətlər də dərhal əlçatan olur. “Vençur hüquqşünasları” gələcəkdə yüksək gəlir ümidi ilə demək olar ki, heç bir əmək haqqı almadan işləməyə razılaşırlar. Mühasibat firmaları yeni kiçik firmalarla aşağı qiymətlərlə işləyirlər. “Vençur əmlak sahibləri” əmlakı böyük güzəştlərlə icarəyə verirlər və hətta ənənəvi bankirlər belə firmaların kredit reytingini artırır. Hətta vençur kapitalisti öz səhmlər paketini satdıqdan sonra belə uzun illər firmanın idarə edilməsində fəal rol oynayır.

2.3.Vençur sahibkarlığına dövlət dəstəyinin istiqamətləri

Ümumiyyətlə, dövlət innovasiyanı aşağıdakı üsullarla dəstəkləyir:

- Dövlət elmin, eləcə də tətbiqi elmlərin inkişafını, elmi və mühəndis kadrların hazırlanmasını təşviq edir (innovativ ideyaların əsas mənbəyi);
- Hökumət idarələrinin əksəriyyətində innovativ biznes fəaliyyətinin artırılmasına yönəldilmiş müxtəlif proqramlar mövcuddur;
- *Elmi-tədqiqat və təcrübi-konstruktor işlərinin* həyata keçirilməsi üçün əsasən müqavilələr şəklində dövlət sifarişləri, hansı ki daha sonra ölkənin iqtisadiyyatında geniş istifadə edilən bir çox yeniliklərə ilkin tələbi təmin edir; Ayrı-ayrı firmaların innovativ qərarlarının effektivliyini və zəruriliyini müəyyən edən dövlət tənzimlənməsinin fiskal və digər instrumentləri xarici mühitin stimullaşdırıcı təsirlərini formalaşdırır.
- Dövlət akademik və tətbiqi elmin effektiv qarşılıqlı əlaqəsində vasitəçi rolunda çıxış edir, sənaye korporasiyalarının və universitetlərin ETTKİ sahəsində əməkdaşlığını stimullaşdırır.

Beləliklə, 1980-ci illərin əvvəlindən etibarən dövlət riskli sahibkarlığı stimullaşdırmağa başladı. Bunun səbəbi, əsas katalizatoru innovasiya proseslərinin sürətlənməsinə təkan verən struktur dəyişiklikləri və iqtisadiyyatın yenidən sənayeləşməsi idi. Vençur prosesinin yaranması və inkişafı üçün dövlət özünə xas

olmayan taktikalara müraciət etdi. Belə ki, dövlət vençur investisiyasını subsidiyalar verərək, onu birbaşa və dolaylı stimullaşdırma kimi bir sıra müşayiət edən tədbirlər ilə tamamlayaraq kiçik innovativ sahibkarlığı yaratmağa və inkişaf etdirməyə başladı. Beləliklə, ABŞ-da 1980-ci ildə "Texnoloji yeniliklər haqqında" Stevenson-Weidler qanunu qəbul edilmiş, bu da sənaye innovasiyalarını stimullaşdırmaq üçün bir sıra tədbirlər nəzərdə tutmuşdur.

ABŞ-da *Elmi-tədqiqat və təcrübi - konstruktor işləri* üçün vergi imtiyazı sistemi 1981-ci ildən bəri mövcuddur. Vergi endirimi vergi ödəyicisinin istehsal və ticarət fəaliyyəti ilə əlaqəli əsas fəaliyyətinə çəkilən xərclərindən ETTKİ xərclərinin vergiyə cəlb olunan gəlir məbləğindən çıxarılmasını nəzərdə tutur.

Artıq 1982-ci ildə konqres kiçik biznesdə innovasiyalar və inkişaf haqqında qanun qəbul etmişdir ki, bu da kiçik innovativ biznesin dövlət büdcəsi hesabına aparılan tədqiqat və inkişafda əhəmiyyətini artırmışdır. Kiçik Biznes Administrasiyası (KBA) tərəfindən koordinasiya edilən kiçik biznesdə xüsusi innovasiya və tədqiqat proqramı yaradılmışdır. Proqrama əsasən, xarici icraçılara 100 milyon dollardan artıq sifariş verən hər bir federal təşkilat onun 1.25%-ini kiçik biznesə *Elmi-tədqiqat və təcrübi-konstruktor işləri* üçün geri qaytarılmayan subsidiya şəklində verməlidir.

Vençur fondlarının formalaşma dövrünü keçə bilməsi üçün, bir çox Qərbi Avropa dövlətləri ən əlverişli rejim siyasətini investisiya maliyyələşdirməsinin yeni formasında həyata keçirdilər. Məsələn, vençur fondlarına dəstək verilməsi üçün Hollandiyada PPM sxemləri 1996-cı ilə qədər uğurla inkişaf etmişdir. Bu sxem çərçivəsində, Hollandiya hökuməti vençur fondlarının özəl şirkətlərə qoyduğu investisiyalarla bağlı itkilərin 50% -nin qaytarılmasını təmin etmişdir. Bu sxem, 80-ci illərin əvvəllərində, Qərbi Avropa ölkələrinin, həmçinin Hollandiyanın üzləşdiyi dərin sənaye böhranı zamanı sınaqdan keçirilmişdir. Bu tədbir böyük vençur fondlarının sürətli artımını və nəticədə, Hollandiya hökumətinin fəal maliyyə təsiri ölkə üçün strateji əhəmiyyətli, böyük elmtutumlu layihələrə investisiya qoymağa yönəldilmiş vençur fondların yaradılmasını stimullaşdırdı.

Qərbi Avropa ölkələrinin dövlətləri tərəfindən təşviq edilən vençur biznesinin dəstəklənməsi üzrə milli proqramlardan əlavə, Avropa Şurası tərəfindən həyata keçirilən və maliyyələşdirilən bir sıra beynəlxalq proqramlar mövcuddur. Məsələn, "EuroTech Capital" proqramı Qərbi Avropa ölkələri arasında hökumətlərarası sazişlər çərçivəsində həyata keçirilən, yüksək texnologiyalar sahəsində böyük beynəlxalq layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün vençur fondlarının cəlb edilməsi üçün stimulyat yaratmaq məqsədi daşıyır. "Sprint" proqramı vençur fondları ilə birlikdə yeni texnologiyaların inkişafı ilə məşğul olan kiçik və orta ölçülü müəssisələrə maliyyə dəstəyi göstərir. "Value" proqramı çərçivəsində vençur vəsaitlərinin cəlbinə yönəlmiş investisiya layihələrinin məqsədəuyğunluğuna dair araşdırmaların maliyyələşdirilməsi həyata keçirilir. "Joint Venture Phare" proqramı Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrində vençur sahibkarlığının iştirakı ilə müştərək müəssisələrin yaradılmasını stimullaşdırır.

Şirkətlərin inkişafının ilkin mərhələsində firmalara kömək etmək və beləliklə də yeni iş yerlərinin yaradılmasını təmin etmək istəyən Hollandiya, Birləşmiş Krallıq, İsveçrə, Fransa və bir sıra digər Qərbi Avropa ölkələri fərdi və institusional investorların əmanətlərini vençur trastları adlanan təşkilatlara yatırmaqlarını stimullaşdırırdılar. Bu təşkilatlar onlar tərəfindən ödənilən dividendlər və korporativ qiymətli kağızların satış qiyməti ilə alış qiyməti arasındakı məzənnə fərqi vergiyə cəlb edilməməsinə görə investorlar üçün cəlbedici idi. Əlavə olaraq, vençur trastları tərəfindən ödənilən gəlir vergisi 20% azaldılmışdır. Vençur trastlarını yaratmaq üçün səlahiyyətli dövlət orqanlarından lisenziya almaq lazımdır. Mövcud qanunvericiliyə əsasən, trast fondları tərəfindən yığılmış vəsaitin ən azı 70% -i inkişafının ilkin mərhələsində olan müəssisələrə investisiya edilməlidir. Bir müəssisəyə 1 milyondan çox ABŞ dolları investisiya edilə bilməz. Vençur trastının fəaliyyət müddəti 5 ildir. Bu dövr sona çatdıqda, trast ona aid bütün qiymətli kağızlar paketlərini satmalı və alınmış gəlirləri əmanətçilər arasında bölüşdürməlidir. Beləliklə, vençur fondlarının fəaliyyəti dövlət tərəfindən sərt tənzimlənir.

Aşağıdakılar dünya təcrübəsinə görə inkişafın başlanğıc mərhələsində şirkəti dəstəkləmək üçün effektiv vençur proqramlarıdır:

- birbaşa dövlət investisiyası;
- kiçik və orta müəssisələrdə inkişafın başlanğıc mərhələsində investora təqdim edilən güzəştlər;
- vençur fondlarının həmin şirkətlərə vəsait qoyan səhmdar kapitalının təmin edilməsi;
- başlanğıc mərhələdə vençur fondlarının bəzi xərclərinə (cari məsrəfləri, yaxud ekspertiza xərclər) dəstək verməkdir ki, bu portfel investisiyadan gələn gəliri artırmağa yardım edər.

Bu və ya başqa formada innovasiyanın müasir infrastrukturunun vençur investisiyası mexanizmlərindən yararlanmaqla əsas funksional həlqələrini 3 qrupa ayırmaq olar:

- kiçik müəssisəyə, yaxud vençur fonduna birbaşa kapitalın təqdim edilməsi;
- kiçik müəssisələri, yaxud vençur fondlarını investisiya ilə təmin etmək üçün maliyyə güzəştləri;
- vençur fonduna kapital yatırmaq istəyən investorları müəyyənləşdirən qaydalar.

Birbaşa dövlət investisiyası. Səhmdar kapitalla dövlət orqanları tərəfindən birbaşa investisiya yatırmaq iqtisadiyyata vençur kapitalının «iynələnməsinin» vacib üsuludur.

Dövlət istiqrazları. Dövlət kiçik texnoloji müəssisələri və vençur şirkətlərini uzunmüddətli maliyyələşdirmə proqramları yarada bilər. Kiçik şirkətlər üçün bu proqramlar çox zaman yeganə maliyyələşdirmə mənbəyi hesab edilir.

Maliyyə güzəştləri. Sürətli inkişafda olan, birjada qeydiyyatda olmayan yeni, yaxud kiçik firmalara vəsait yönləndirmək üçün maliyyə güzəştləri təklif edilir. Vergi güzəşti vençur fondlarına, fondun menecerinə, investorlara təqdim edilən maliyyə güzəştləri formalarından biridir. Maliyyə güzəştləri borc, yaxud birbaşa maliyyələşdirməni artıran təminat sxemi formasında ola bilər.

Xərclərin azaldılması vasitəsilə vergi güzəştləri investisiya resurslarının daxil olmasına artırır.

Bir çox dövlətlər müəyyən tip investisiyalaşdırmanı stimullaşdıran vasitə kimi vergi güzəştlərini təqdim etməklə vençur investorlara dəstək olurlar.

Təminatlı istiqrazlar. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının bir sıra ölkələrdə kiçik firmalara təminatlı istiqrazlar təklif edirlər. Belə proqramlar üzrə təqdim edilən istiqrazların müəyyən hissəsinə zəmanət verilir. Bu proqramların məqsədi kommersiya banklarını, xüsusilə maliyyə institutlarını stimullaşdırmaqdır. Təminatlı istiqrazlar proqramından baş verəcək itkinin kompensasiyası üçün dövlət 2 % mükafat verir.

Dünyanın bir çox ölkəsində məqsədi riskli fəaliyyətə qarşı investorlarda güclü inam aşılamaq olan səhmdar kapitalına təminat proqramı var.

Investorlar qrupunun müəyyən edilməsi. Dövlət kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrinə vençur kapitalı təqdim etmək və ya birbaşa investisiya qoymaq hüququ olan investorlar qrupunu müəyyən edə bilər. Bir qrup dövlətlərdə pensiya fondlarına və sığorta şirkətlərinə vençur kapitalına vəsait qoymağa icazə verilmir. Əgər bu investisiya birbaşa qaydada aparılmasa, onda hətta mükafatlandırılır.

Hal-hazırda bir çox dünya ölkələri vençur haqqında əsasnamə hazırlayır və məhdudiyyətlərin yumşaldılmasına baxırlar. Amerikada yeni iri maliyyələşdirmə mənbəyi yarandılmış və pensiya fondlarına vençur investisiyalaşdırmasını həyata keçirməyə icazə verilmir. Finlandiya və İtaliyada vençur kapitalına vəsait qoyan pensiya fondları və banklar mükafatlandırılır. Yaponiyada da pensiya fondlarının vençur investisiyalaşdırmasında iştirakını məhdudlaşdıran qaydalarda dəyişikliklərin olunması imkanları müəyyənləşdirilir, sürətlə inkişaf edən, yeni iş başlayan və hətta oturmuş şirkətlərdə vençur investisiyalaşdırmasını genişləndirmək haqqında dövlət proqramı hazırlanır.

Dövlətin beynəlxalq rəqabət qabiliyyətini təmin edən perspektivli elmtutumlu sahələrin inkişafında vençur kapitalının əhəmiyyəti və rolunu dərk etməsi ölkənin vençur maliyyələşdirməsində aktivliyinin artması ilə əlaqədardır. Bu sistemə dövlət dəstəyi, elm, istehsal və bazarın birləşərək aralarında innovasiya

proseslərinin katalizatoru kimi dövlət vəsaitinin istifadəsilə möhkəm qarşılıqlı əlaqənin qurulmasına istiqamətlənməlidir.

ABŞ-in sənaye sahələrini təhlil edərkən innovasiyanın yaradılmasında və yeni yüksəktexnoloji istehsalın inkişafında vençur kapitalının rolunun stimullaşdırılması özünü göstərir. Belə ki, bu sahələrdə vençur kapitalından istifadə patent fəaliyyətinin həcmnin 5-18 faiz artırmış, eyni zamanda vençur maliyyələşdirməsindən yararlanan firmanın məhsulunun bazarda daha tez bir müddətdə tanınmışdır.

Vençur kapitalı innovasiyanın həm yaradılmasında, həm də yayılmasında mühüm rol oynayır. O, müxtəlif iqtisadi səviyyələrdə innovasiyalı iqtisadiyyatın inkişafında əvəzedilməz rol oynayır:

- 1) minisəviyyədə informasiyadan, texnoloji biliklərdən və idarəetmə resurslarından istifadəyə səbəb olur;
- 2) kiçik və orta innovasiya sahibkarlıq müəssisələrinin mikrosəviyyədə inkişafının əsası kimi çıxış edir;
- 3) merosəviyyədə – ali texnoloji sahələrin inkişaf etməsini stimullaşdırır;
- 4) makrosəviyyədə – iqtisadiyyatın strukturunun yenilənməsinin, onun innovasiya yoluna keçməsinin özülünü təşkil edir;
- 5) meqasəviyyədə – texnologiya və biliyin beynəlxalq transfer prosesində fəalliyətini artırmaqla və bütün dünyanın elmi-texnoloji səviyyəsini artırmaqla qlobal dünya təsərrüfat münasibətlərinin qurulmasına səbəb olur.

Innovasiya iqtisadiyyatında vençur kapitalının əsas xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi onun funksiyalarını müəyyənləşdirməyə imkan verir. Vençur kapitalı daim özünü inkişafa cəhd edir, lakin onun xüsusiyyətlərinə görə demək olar ki, o sadəcə olaraq məhsulun istehsalı vasitəsilə deyil, tədqiqat və istehsalın mərhələlərinin müxtəlif ixtisaslı əməyi, həmçinin innovasiya fəaliyyətində istehsalın amillərini birləşdirməklə həyata keçirir.

FƏSİL 3. AZƏRBAYCANDA VENÇUR SAHİBKARLIĞININ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

3.1. Azərbaycanın intellektual mülkiyyətlə vençur sahibkarlığının qarşılıqlı əlaqəsi

İntellektual mülkiyyət yeni vençurların uğur qazanmasında mühüm amillərdən biri hesab olunur. Bu tip kompaniyalara intellektual kapitalın təsirinin öyrənilməsi mühüm məsələlərdəndir. Ümumiyyətlə, inkişaf etmiş ölkələrdə kiçik sahibkarlığın vacib ünsürü kimi vençur sahibkarlığı daha çox tədqiq olunur. Bu, əsasən vençur sahibkarlığının ölkə iqtisadiyyatının çiçəklənməsində təkanverici kimi çıxış etməsi və yeni iş yerlərinin yaradılmasında hərəkətverici mexanizm olması ilə əlaqədardır. Buna baxmayaraq, yeni biznesə başlama kifayət qədər mürəkkəb proses olmaqla müxtəlif təşəbbüsləri və mülkiyyət amillərini nəzərdə tutur. Məlumdur ki, sahibkar - hər hansı yeni fikir ilə çıxış edən, onu intellektual mülkiyyətin bir məhsulu hesab edən və onu həyata keçirməyə çalışan şəxsə deyilir. Sahibkar şəxsi vəsaitə malik olduğu halda onun ideyası reallaşa bilər. Əks halda bu ideyanı dəstəkləyəcək tərəfdaş axtarışına çıxmaq lazım gəlir. Sahibkar daim öz ideyasının başqaları tərəfindən mənimsənilərək ona ehtiyac olmayacağından çekinir. Sahibkarlıq fəaliyyəti qoyulmuş kapitalın itirilməsi riski ilə bağlıdır. Bu səbəbdən sahibkarın intellektual mülkiyyətinə aid olan hüquqlarına təminatın verilməsi olduqca vacib məsələlərdəndir.

İntellektual mülkiyyət və vençur kapitalının qarşılıqlı əlaqəsi. İntellektual mülkiyyət insanın (və ya insanlar qrupunun) intellektual fəaliyyəti zamanı yaratdığı hər şey başa düşülür. yaradıcılıq fəaliyyəti olmaqla hər hansı təşkilatı, sahəvi, peşəkar və digər çərçivələrlə məhdudlaşmır intellektual mülkiyyət. Məsələn, sənayedə istehsal olunan məhsulun xarici görünüşü və ya məhsulun qablaşdırılması həm texniki estetika, həm də təmiz bədii fikrin əlamətlərini özündə birləşdirir. Belə ki, o, həm sənaye nümunəsi, həm də əmtəə nişanı ola bilər. Bütün bunlar müəllif hüquqları obyektləri (incəsənət, ədəbiyyat, musiqi, elm və memarlıq

əsərləri) və sənaye mülkiyyəti obyektlərini seçməklə öz əsasında intellektual mülkiyyət obyektidir. Aşağıdakılar sənaye mülkiyyəti obyektləridir:

- ixtiralar (qurğular, maddələr, üsullar, mikroorqanizm ştamları, bitki və heyvan hüceyrələri, o cümlədən göstərilmiş obyektlərin yeni təyinatı üzrə tətbiqi);
- faydalı modellər (qurğular və onların hissələri, o cümlədən onların yeni təyinatı üzrə tətbiqi);
- sənaye nümunələri (məmulatın xarici görünüşünün bədii-konstruktor icrası);
- əmtəə nişanları (sözlər, adlar, hərflər, rəqəmlər, rəsm elementləri, qarşılaşdırma forması, şəkil və ya malın rəngi və bu elementlərin istənilən variantda uyğunlaşdırılması [12, səh. 27-28].

İntellektual kapital - istehlakçı ilə partnyorlar arasında olan əlaqə, təşkilat üzvlərinin bilik və bacarıqları, innovasiya cəhdləri, firmanın infrastrukturu kimi izah oluna bilər. İntellektual kapital gələcək mənfəəti, ixtiraları, ideyanı, prosesual və informatik proqramları, layihələndirməni, texnologiyanı ehtiva edir. O, firma üçün qazanc gətirir və toxunulmazdır. Başqa sözlə, intellektual mülkiyyət heç bir maddi və ya fiziki forması olmayan, amma gələcəkdə dəyər gətirən vəsaitdir.

İqtisadi ədəbiyyatlara baxarkən XX əsrin sonlarından etibarən firmalarda intellektual kapitalın əhəmiyyətinin daha da artdığını görürük. İntellektual mülkiyyət tədqiqatçıların fikrinə görə rəqabətqabiliyyətlik axtaran hər bir vençur firmasının fəaliyyətini davam etdirməsi üçün daha məqsədəuyğun kapitaldır. İlk dəfə intellektual kapital konsepsiyası Con Kennet Galbrait tərəfindən 1969-cu ildə Maykl Kaleçkiyə göndərdiyi məktubda qeyd olunub. Ancaq bu konsepsiya 1991-ci ildən etibarən Tom Stüart tərəfindən “Fortune Magazine” jurnalında onun “Brainpower: How intellectual capital is becoming America’s most valuable asset- Beyingücü (İntellektual mülkiyyət): “İntellektual mülkiyyət Amerikanın ən dəyərli kapitalına necə çevrilir” adlı məqaləsi çap olunduqdan sonra məşhurlaşmağa başladı [42, səh 356-364].

Strateji menecment ədəbiyyatlarında son 10-15 il ərzində intellektual mülkiyyətin vençur sənayesində biznesin əsas rəqabətqabiliyyətlik amili olması ön plana çəkilir. Bu baxımdan Thornhill və Gellatly [46] kimi tədqiqatçılar da

vençur sahibkarlığının inkişafında intellektual mülkiyyətin mühüm amili hesab edirlər. Amma aparılan tədqiqatlardan belə məlum olur ki, vençur biznesinin inkişaf etdiyi ölkələrdə də yaranan startapların heç də hamısı intellektual mülkiyyətin mahiyyətini başa düşmür, yaxud onlardan düzgün yararlanmaq qabiliyyətində deyillər. Bunları nəzərə alaraq, Azərbaycan iqtisadiyyatında vençur biznesinin prioritet inkişafına dəstək üçün intellektual kapitalın xarici ədəbiyyatlarda rast gəlinən növlərinə də nəzər yetirək. Bunlar əsasən 3 cürdür: struktur kapital, insan kapitalı və nisbi kapital [43].

İnsan kapitalı. İnsan kapitalı elmtutumlu iqtisadiyyatdakı firmalar üçün fundamental rolu olan ən vacib intellektual kapitalın başqa 2 növü - struktur və nisbi kapital və qeyri-maddi resurs üçün baza hesab olunur. Başqa sözlə insan kapitalı innovasiya və ideyaların yaranması baxımından firma üçün potensial əhəmiyyət daşıyır. Aşağıdakılar firma üçün qeyri-maddi resursun əsas aspektləridir:

- *Sahibkarın bacarıq və biliyi.* Yeni vençur firmalarda bilik, xüsusən də sahibkarın qabiliyyəti əsas inkişaf amili kimi hesab olunur. Buna baxmayaraq, firmanı idarə etmək və firma üçün vacib olan know-how–nun məxsusi mənbələrini müəyyənləşdirmək çox çətin məsələdir. Əsasən belə hesab olunur ki, firmanın başlanğıc fəaliyyət illərində uğur əldə etmə imkanı sahibkarın biliyindən asılı olaraq artır.

- *Sahibkarın motivasiyası.* Biznes fəaliyyətinə sahibkarı vadar edən motiv ya firmaya mənfi təsir göstərə və ya əlavə dəyər yarada bilər. Bu baxımdan Van Praag, Gatewood, Cramer, Collins-Dodd, Pena kimi bir çox müəlliflərin tədqiqatlarında motivasiyanın təşkilati prosesə və firmanın uğuruna təsiri öyrənilir. Bu nəticəyə gəlinir ki, sahibkarın öz biznesini qurmaq üçün nə qədər güclü xarici motivasiyası olarsa, firmanın fəaliyyətinin ilkin illərində uğur qazanma ehtimalı o qədər aşağı olacaqdır.

- *Sahibkarın qərarvermə qabiliyyəti və öhdəliyi.* Sahibkarın işinin uğur qazanma səviyyəsi onun işə can yandırması arasında müsbət əlaqə vardır. Çünki, qərar qəbulunda qətiyyət, həmçinin məsuliyyətlik, ağır iş rejimi yeni vençurların

əsas inkişaf amilləridir. Yəni, müəssisənin ilkin illərdə uğur qazanma şansı sahibkarın vençurla bağlı öhdəliyindən asılı olaraq artır. Eyni zamanda, sahibkarın qətiyyətliyi yüksək olarsa, onun biznesinin uğur qazanma gözləntisi yüksək olacaqdır.

- *Sahibkarın sosial qabiliyyəti.* Hər şeydən əvvəl sahibkar yeni vençur firması yaratmaq üçün sosial adaptasiyaya malik olmalı, o cümlədən insanların motivli və məqsədli olmalarını anlamalıdır. Müəssisənin uğur qazanması sahibkarın sosial adaptasiya bacarığından asılıdır. Eyni zamanda, müəssisə sahibkarın anlayışlı olmasından da asılıdır.

- *Menecment komandası arasında əlaqə.* Firmanın uğur qazanma amillərindən biri komanda üzvləri arasındakı sağlam münasibətdir. Komanda üzvləri arasında olan əlaqələr nə qədər yaxşı olsa, firmanın uğuru o qədər yaxşı olar.

Struktur kapitalı. Müəssisənin daxili proseslərdən tutmuş məlumat bazası və informasiya sistemi daxil olmaqla bütün növ mədəniyyət və ya qeyri-insan resurslarını əhatə edən struktur kapitalı intellektual kapitalın ikinci növüdür. Struktur kapitalına təşkilatın patentləri, administrativ və informasiya quruluşu, fəaliyyət strukturları, mədəni mühit və təşkilati mühit aiddir. Struktur kapitalın qiymətləndirilməsi yeni vençurlarda çox mürəkkəbdir. Ona görə ki, struktur kapitalı qısa zaman kəsiyində möhkəmlənməyib və firma onların biliyə çevrilmə prosesini mənimsəməyib. Bu səbəbdən intellektual kapitalın əsas xüsusiyyəti onun nisbi və insan kapitalı kimi ünsürlərinin proseslərə və təşkilati struktura daxil olmaqla firmanın mülkiyyəti və biliyə çevrilməsi xüsusiyyətini almasıdır. Belə nəticəyə gəlirik ki, müəssisənin ilkin fəaliyyət illərində uğur ehtimalı yeni vençurlarda struktur kapitalının vəsait dəyərindən asılı olaraq yüksəlir.

- *Qayda.* Biznesin uğuru müəssisədə gündəlik fəaliyyəti müəyyənləşdirən qaydalara verilən önəmdən asılıdır.

- *Innovasiya.* Innovasiyadan danışarkən, daim yeni xidmət və ya məhsul başa düşülür. Çox hallarda yeni vençurlar yeniliklə biznes sisteminə daxil olurlar.

Vençurlar üçün yeni məhsulla bərabər yeni texnologiyanın qoşulması da olduqca əhəmiyyətlidir. Yeni təşkilatın uğuru innovasiyadan asılıdır.

- *İstehsalatda xidmət və məhsulun effektivliyi.* İntellektual kapitalda effektivlik və səmərəlilik mühüm amillərdəndir. Təşkilatın uğur qazanma şansı məhsul-xidmət yaratma prosesinin effektivliyindən asılı olaraq dəyişir.

- *Mədəni aspekt.* Müəssisədə təşkilati mədəniyyətin təhlili intellektual kapitalın mənimsənilməsi baxımından mühüm məsələdir.

Təşkilati mədəniyyətin əsasən 3 əsas formalaşma mənbəyi var:

- 1) inam, firma yaradıcısının dəyər və gümanları;
- 2) təşkilat üzvlərinin təcrübələri;
- 3) yeni üzvlər və liderlər tərəfindən təşkilata təqdim olunan dəyər və gümanlar.

Təşkilatın uğurlu olması yeni yaranmış firmaya işçilərin asan uyğunlaşması, onların firmada fəal iştirakı, daxili qarşılıqlı əlaqənin möhkəmliyindən asılı olaraq yüksəlir.

Nisbi kapital. Bu anlayış firmanın qeyri-təcrid sistemi ideyasına əsaslanır. Nisbi kapital firmaların mühitə uyğun bütün səhmdarlar (daxili və xarici olmaqla), təchizatçılar və istehlakçıların hamısı ilə əlaqəli olmağını tələb edir. Məsələn, tədqiqatçı Sveybay bu əlaqələrə təchizatçılar, istehlakçılarla yanaşı, qeydiyyat nişanı, məhsulun adı, imici və məşhurluğunun da aid olduğunu və bununla belə, bu növ mülkiyyətə sərmayə qoymağın etibarlı olmadığını qeyd edirdi; məsələn, firmanın imicinin möhkəmləndirilməsiyçün sərmayə qoymağın uğurlu olacağını demək bir az çətindir. Beləliklə, təşkilatın uğur qazanma ehtimalı təşkilatın nisbi kapitalını əmələ gətirən aktivlərin dəyərindən asılı olur.

- *Qeyri-formal şəbəkələrdən müdafiə.* Sahibkarın müəssisəsinin uğuru qeyri-rəsmi şəbəkələrdən hansı səviyyədə dəstək almasından asılıdır.

- *Reputasiya.* Təşkilatın uğuru onun şöhrətinin səviyyəsindən asılı olur.

- *Konnektivlik.* Digər firmalarla əlqəlilik yeni məlumatın, biliyin əldə edilməsi, yeni bazarların mənimsənilməsində müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Təşkilatın uğuru konnektivlikdən asılı olaraq artır.

- *Əlyetənlilik, tədarükçünün profili* də firmanın uğur əldə etməsi üçün mühüm amillərdən biridir.

Azərbaycanda vençur sahibkarlığı və intellektual mülkiyyət. Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı prioritet hesab olunan, azad bazar prinsipləri hökm sürən hər bir ölkədə intellektual fəaliyyətin tənzimlənməsində müvafiq normativ-qanunverici baza yaradılır. Dünyada inkişaf tempi və beynəlxalq əmtəə bazarı (intellektual məhsul) bu məsələlərin tənzimləmə mexanizmlərinin yaradılmasını zəruri etdi. Bunun nəticəsində 1967-ci ildə beynəlxalq təşkilat Ümumdünya İntellektual Mülkiyyət Təşkilatı - (WIPO - The World Intellectual Property Organization) yaradıldı. Ümumdünya İntellektual Mülkiyyət Təşkilatının əsas məqsədi effektiv və balanslı beynəlxalq intellektual mülkiyyət sistemi ilə dünya üzrə bütün ölkələrdə innovasiya və yaradıcı layihələri dəstəkləməkdir. Eyni zamanda dolayısıyla ölkələrin mədəni və sosial inkişafına töhfə verməkdən ibarətdir. Azərbaycan da üzvü olmaqla bu təşkilatın 186 üzvü var. Respublikamız azad bazar iqtisadiyyatına keçəndən sonra elm və istehsal, iqtisadiyyatın sərbəst inkişafına start verilmiş, mədəni dəyərlərin qorunmasına başlanılmışdır. Bu baxımdan respublikada:

- Azərbaycan Respublikasının “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Qanunu (1996);
- Azərbaycan Respublikasının “Patent haqqında” Qanunu (1997);
- Azərbaycan Respublikasının “Əmtəə nişanları və coğrafi göstəricilər haqqında” Qanunu (1998);
- Əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatı və piratçılığa qarşı mübarizə haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (11.07.2012);
- “Əmtəə nişanları və coğrafi göstəricilər haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu (11.07.2012);
- “Patent haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu 11.07.2012 və s. qəbul olunmuşdur.

İntellektual mülkiyyət hüquqları digər qanunvericilik aktlarında da öz əksini tapmışdır. Məsələn, əmtəə nişanları, firma adları, patent-lisenziya hüquqlarının, hazır məhsul, onların qablaşdırılması və xarici görünüşü sahiblərinin hüquqlarının pozulması haqqında Azərbaycan Respublikasının “Haqsız rəqabət haqqında” qanununda qeyd olunur. Azərbaycan Respublikası «Antiinhisar fəaliyyət haqqında» qanununda göstərilir ki, patentin təsiri müddətində patent sahibi olması onun məhsuluna inhisarın əsas şərtidir. Azərbaycanda faydalı modellər və sənaye nümunələri üçün bu müddət on ilə, ixtiralar üçün isə iyirmi ilə bərabərdir. Bu, qanuna görə inhisarçı olmaq imkanı üçün kifayət qədər uzun müddətdir.

Əmtəə nişanlarına gəldikdə isə, Azərbaycan Respublikası «Antiinhisar fəaliyyət haqqında» qanununda şəhadətnamənin təsir müddəti qeyri-məhduddur. Əmtəə nişanına on il müddətinə şəhadətnamə verilərkən qanun bunun nişan sahibi üçün zəruri olduğu zaman onu hər dəfə on il uzatmağı nəzərdə tutur. Bu müdafiə variantı etibarlı, uzunmüddətli və ən sadə variantlardan biri olmaqla şəhadətnamə ilə təsdiqlənir. Bu növ müdafiənin xüsusiyyəti elan edilmiş işarələrin ekspertizasını aparan uyğun dövlət orqanı tərəfindən təsdiq olunmuş hüquqların müstəsnalığıdır. Bu zaman dövlət orqanı ayrı-ayrı şəxslərə eyni bir xidmət və ya mala müstəsna hüquqlar əldə etməyə şərait yaratmayacaq. Lakin hüquqların öz nişanının qeydiyyatdan keçməsi üçün ərizəni daha tez verənə çatacağını nəzərdə saxlamaq lazımdır.

Çox güman ki, sahibkar malının keyfiyyətinə əmin olmaqla, mal və xidmətlər bazarında öz yerini tutmağı arzulayaraq başqa sahibkarların onun patentlərini, özünün də başqalarınınkini pozmasına yol verməməyə, həm də onun məhsulunu tezliklə tanıdan şəxsi əmtəə nişanı almağa çalışacaq.

Ümumilikdə hər kəs öz sənaye nümunəsi və əmtəə nişanları, ixtira, faydalı modellərinin patentləşdirilməsinə can atacaq. Bu prosesi hər hansı səbəblərə görə etmək mümkün olmasa və ya iqtisadi cəhətdən məqsədəuyğun olmasa, bazarın isə bu məhsula olan tələbatının həyatqabiliyyətli olduğu halda lisenziyaların verilməsi və ya əmtəə nişanlarına olan hüquqların kiməsə güzəşt edilməsi haqda danışıqlara başlanacaq. Müəyyən müddət ərzində inhisarçı olmaq üçün imkan verən miqyasda

hüquqları düzgün seçmək, təsvir etmək və təsbit etmək qabiliyyətinin yeri patentləşdirmədə sahibinə növbəti patentlə qabaqlananlar sırası əvəzində olur. Mal və xidmətlər bazarında öz yerinin itirilməmək üçün əmtəə nişanının təkrarlanması, həm də şəklinin dəyişdirilməsinə nəzarət etmək lazımdır [12, səh 29-30].

Hər hansı obyekt haqqında informasiyası olan sahibkarların maraqlarının müdafiəsində başqa çətinliklər də olur. Bu zaman nou-hauya (ingilis dilindən tərcümədə «Necə etməyi bilmək») patentsiz lisenziyaların verilməsi qüvvəyə minir. Bu lisenziyalar hər-hansı məmulat və ya proses haqqında biliklərin ötürülməsi üçündür. Onlar çox vaxt müşayiətedici olurlar.

Françayzinq - bazar iqtisadiyyatı inkişaf etmiş bir sıra ölkələrdə bu gün inkişaf etmiş qarışıq lisenziya növlərindən biridir [45].

Bu lisenziya əməkdaşlıq formasına görə bazarda məşhurlaşan şirkət bu bazara daxil olmaq istəyən sahibkarlara öz əmtəə nişanı ilə bərabər, göstərilən xidmətlərin texnologiyası və ya məhsul istehsalı ilə çıxmaq hüququ verir.

Bəzi məlumatlara görə xarici ölkələrdə, məsələn ABŞ-da az qala hər ikinci kiçik biznes firması françayzinq müqaviləsi ilə işləyir və bu fəaliyyət forması nüfuzlu hesab olunur. Təbii ki, bu hal bazarın xidmət və mallarla hələ tam doymadığı halda məqsədə müvafiqdir.

Sahibkar françayzinq əsasında işləyərkən aşağıdakı imtiyazlar əldə edir:

1. Genişləndirilməyə ehtiyacı olan və yoxlanılmış biznes sistemi və məşhur əmtəə nişanı ilə işləmək imkanı olan françayzinq (françayzinq müqaviləsi ilə hüquq əldə edən) kommersiya riskini azaltmaqla yeni işini açır.

2. Hüquq sahibinin müəssisələrində yoxlanmış metodikalar üzrə hazırlıq vasitəsilə françayzi və onun əməkdaşları biznesin səmərəli idarə edilməsi ilə bağlı lazımi bilik və bacarıqlar əldə edirlər. Françayzi bu halda öz problemləri ilə təkbaçına qalmır. O, hüquq sahibinin-françayzerin şirkətindən daim dəstək, həmçinin lazımi xammal və komplektləşdiricilərin təchizatı və tədarükü üzrə onun işlənmiş əlaqələri, françayzerin reklam tədbirlərinin üstünlüklərinə görə istehlak bazarında hazır yer qazanır. Bundan əlavə, banklar françayzinq çərçivəsində olan

müəssisələri daha həvəslə maliyyələşdirir, kredit və onun şərtləri franşayzi üçün daha əlçatandır, belə ki, bu fəaliyyəti maliyyələşdirən orqanlar üçün artıq aydındır və onun səmərəsini prinsipə yeni malın risk və səmərəsini müəyyənləşdirməkdən daha asandır.

3.2.Vençur kapitalının Azərbaycana cəlb edilməsi yolları

Vençur sahibkarlığı fundamental və tətbiqi elmlərdə yaranan ideyalar üçün inkubator sayılır. Onun təşəkkülü biotexnologiya və kompyuter sahələrinin sürətlə inkişafı ilə eyni zamana təsadüf edərək kiçik və orta müəssisələrin inkişafıyla müşayiət olunur. Hal-hazırda vençur sənayesinin miqyası dünyada 200 milyard dollar çivarındadır. Vençur sənayesi son illər Asiya ölkələrində: Çində, Sinqapurda və Koreya respublikasında, Almaniyada, Finlandiyada İsraildə geniş inkişaf etmişdir.

İqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində baş vermiş əksər texnoloji inqilablar vençur kapitalı ilə maliyyələşdirilən şirkətlər tərəfindən həyata keçirilmişdir.

Müasir elmi-texnoloji inkişafa vençur kapitalının təsirini nanotexnologiya sahəsinin inkişafının misalında aydın görmək olar. Bu sahədə vençur kapitalı maliyyələşdirmə mənbələri içərisində əhəmiyyətli yer tutur. Vençur kapitalının nanotexnoloji layihələrə cəlb edilməsi təcrübəsi dünyanın bir sıra ölkələrində tətbiq edilir.

Vençur kapitalından nanotexnologiya sferasında istifadə edilməsi layihəni ilkin mərhələdən kommersiyalaşdırma mərhələsinə qədər çıxarmağa və yeni məhsulun istehsalını genişləndirməyə imkan yaradır.

Vençur kapitalının funksiyaları və xüsusiyyətlərinin təhlili, onların kapitalın iqtisadi məzmunu ilə müqayisə edilməsi vençur kapitalının xüsusi resurs baxımından iqtisadi mahiyyətini açmağa imkan yaradır. Vençur kapitalı investisiya və innovasiya fəaliyyətinin inkişafıyla təsərrüfat sistemində işgüzar aktivliyə təsir etməklə sinergetik effektdə malikdir.

Vençur kapitalı xüsusi iqtisadi kateqoriya olmaqla sahibkarlar və investorların ziddiyyətli maraqlarının razılaşdırılmış münasibətlərini, innovasiya müəssisələrinin təsis edilməsi və inkişafının uzunmüddətli maliyyələşdirilməsi, risklərin azaldılmasını ifadə edir.

Bütün bunlar vençur kapitalını iqtisadiyyatın struktur yenilənməsinin, təsərrüfat sisteminin innovasiyalı inkişaf növünə keçirilməsinin, innovasiyalı iqtisadi artımın xüsusi amili kimi qiymətləndirməyə əsas verir.

Vençur kapitalının innovasiya sferasında xüsusi rolu ondan ibarətdir ki, o, dünya miqyasında innovasiyanın maliyyələşdirilməsinin ən əsas mənbələrindən biri olan kiçik və orta yüksəktexnoloji şirkətlərin investisiyalaşdırılmasına yönəldilir.

Innovasiya firmalarının investisiyalaşdırılmasının mənbəyi kimi vençur kapitalının üstünlüklərini nəzərə almaqla belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, iqtisadiyyatın struktur təzələnməsinin və innovasiyalı inkişafının mühüm amili vençur kapitalı - innovasiyanın investisiya mexanizminin yeni növünü yaradır və bununla da iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini yüksəldir.

Aşağıdakılar milli iqtisadiyyatın innovasiyalı inkişafına vençur kapitalının təsirinin effektivliyini ifadə edir:

- iqtisadi sistemin struktur yenilənməsi, iqtisadiyyatın dinamik inkişafda olan sahələrinə dəstək;
- iri firmaların innovasiyalı yenidən təşkilinin, kiçik və orta biznesin inkişaf etməsinin stimullaşdırılması;
- elmi işlərin kommersiyalaşdırma dərəcəsinin yüksəlməsi, iqtisadiyyatda innovasiyanın yayılması və tətbiqinin sürətinin artırılması;
- kadrların ixtisasının artırılması, yeni rəqabətqabiliyyətli iş yerlərinin yaradılması;
- sosial sferanın inkişaf etməsi, həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması.

Bazara təzə xidmət və malların çıxarılması həmişə aktualdır. Təbii olaraq istehlakçıların artan tələbatı bunu həmişə tələb edir və bunsuz düzgün rəqabət

mübarizəsi və inkişaf mümkün deyildir. Bu cəhətdən patent yolu ilə yaranan istehsala yatırılan vəsaitin təhlükəsizliyini təmin etmək zəruridir.

Sahibkarlar öz maraqlarının müdafiəsini ancaq yerli şəraitdə deyil, həm də ölkə hüdudlarından kənarda təmin etmək üçün müxtəlif beynəlxalq patent təşkilatlarına ərizə ilə müraciət edə bilirlər. Bu funksiyanı yerinə yetirən təşkilatlardan aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- Patent kooperasiyası haqqında müqavilə - PCT (Patent Cooperation Treaty)
- ÜİMT nəzdində təsiri bu müqaviləyə qoşulmuş bütün dövlətlərə aid olan ixtiralara beynəlxalq ərizələri qeydiyyatdan keçirən xidmətdir. Bu müqaviləyə 150-dən çox dövlət qoşulmuşdur, Azərbaycan da onların arasındadır.

- Avropa patent təşkilatı - EP (European Patent) - ancaq Avropa dövlətlərinin daxil olduğu patent idarəsidir;

- Avrasiya patent təşkilatı EAPO - EA (Eurasian Patent) - ərazicə Avropa və Asiyada yerləşən dövlətlərin birləşdirilməsi üçün yaradılmış patent idarəsidir. Azərbaycan da bu idarəyə daxildir.

- Madrid sazişi - nişanların beynəlxalq qeydiyyatdan keçməsi haqqında razılığa gəlmiş bütün dövlətlərə, eyni zamanda Azərbaycana şamil olan əmtəə nişanlarına beynəlxalq ərizələrin qeydiyyatı üzrə beynəlxalq bürodur.

- Madrid sazişinə protokol - (Madrid protokolu) - nişanların beynəlxalq qeydiyyatdan keçməsi haqqında Madrid sazişinə uyğun təşkilatdır, ancaq bu gün Azərbaycan ona qoşulmamışdır.

Azərbaycanda SSRİ-nin tərkibindən çıxandan sonra bir müddət dövlət patent orqanı olmayıb. Bu orqan 1993-cü ildə yaradılaraq ərizələrin qeydiyyatına 1994-cü ildən başlanmışdır.

Hal-hazırda xarici ərizəçilər Avrasiya patent idarəsinə ərizə verməyi daha üstün tuturlar. Çünki Avrasiya patenti Azərbaycanın ərazisində də qüvvədədir. Belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, Azərbaycan Avropa patent təşkilatına daxil olarkən iqtisadi cəhətdən iri valyuta daxilmələrindən məhrum oldu. Bu daxilolmalar patent ərizələrinin müşayiət olunması və hazırlanması ilə məşğul olan, patentlərin bütün təsiri müddətində onları dəstəkləyən və onlarla əlaqədar

başqa işləri görən (valyuta əməliyyatlarına görə bank xidmətləri, poçtla göndərmə, rabitə xidmətləri və ərizələrin Azərbaycan dilinə tərcümə edilməsi və s.) mütəxəssislərin əməyinin ödənilməsinə yönəldilirdi.

Azərbaycan Madrid sazişini imzaladıqdan sonra daha mürəkkəb vəziyyət yarandı. Avrasiyaya ərizələrini verərkən Azərbaycanlı ərizəçilər üçün imtiyaz-rüsumların ödənilməsində 90 faizli güzəşt var. Bu, sahibkarların əksəriyyəti üçün Avrasiya patentlərinin alınmasına çox cəlbedicidir. Çünki, bu yerli sahibkarlığın ancaq ölkə daxilində deyil, həm də ölkədən kənarda inkişafı deməkdir [12, səh 30-31].

Son zamanlar intellektual mülkiyyətdən istifadə üçün normativ-hüquqi bazanın yaradılması sahəsində bir sıra işlər görülmüşdür. Hal-hazırda intellektual mülkiyyət bazarının formalaşdırılması vacib məsələdir. Milli Elmlər Akademiyasının bu bazarda satmaq üçün kifayət qədər məhsulu var. Belə ki, 1971-88-ci illərdə Milli Elmlər Akademiyasının hər il 100-350 ixtiraya görə şəhadətnaməsi, 10-30 patenti alınıb, 30-80 elmi nəticə isə mühüm elmi nailiyyət kimi SSRİ Elmlər Akademiyası tərəfindən qəbul olunub. Hazırda bu işlərin hamısı AMEA-nın institutlarının rəflərindədir. Bundan əlavə, hər hansı bir layihənin həyata keçirilməsinə AMEA-da çalışan kadr potensialını cəlb etmək lazımdır.

Kadr ehtiyatlarının inkişaf etdirilməsi innovasiya sisteminin inkişaf yollarındandır. 2016-cı ilin məlumatlarına görə ölkədə cəmi 135 elmi-tədqiqat müəssisəsi fəaliyyət göstərmişdir. Son illərdə elmi-tədqiqat sahəsində çalışan əhali sayı artmış, bu xarakterli işlərlə məşğul şəxslərin sayı əksinə azalmışdır. Lakin elmi-tədqiqat sahəsinə ayrılan xərclər isə daim artmaqdadır. Beləliklə, yüksək ixtisaslı kadr potensialının çəkisi azalır, tədqiqat işlərinin maliyyələşmə mənbələri onların sayını üstələmiş olur.

Son illər tədqiqat işlərinə nisbətən elmi dərəcəyə diqqət daha yüksək olmuşdur. Dövlət büdcəsindən ölkə rəhbərliyi tərəfindən elmə ayrılan xərclər daim diqqət mərkəzindədir və 2016-cı ildə 2005-ci ilə nisbətən 3,8 dəfə artmışdır (cədvəl 5).

Cədvəl 5.**Dövlət büdcəsindən elmə ayrılan xərclər**

	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Dövlət büdcəsindən elmə ayrılan xərclər, mln man	28,8	92,8	106,1	116,7	117,0	124,2	113,2	110,2
Ümumi daxili məhsula nisbətən, faizlə	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Dövlət büdcəsinin xərclərinə nisbətən, faizlə	1,4	0,8	0,7	0,7	0,6	0,7	0,6	0,6

*Mənbə: www.azstat.org

Milli Elmlər Akademiyasındakı yeni texnologiyaların, ixtiraların, elmi-texniki işləmələrin və digər elmi-texniki yeniliklər bankının yaradılmasına başlanılıb. Kommersiya baxımından bu bankda maraqlı olan minə yaxın iş barədə məlumat yığılmışdır. Onların içərisində cüzi vəsait sərf etməklə xeyli gəlir əldə etmək mümkün olanlar var. Bu işlərin realizasiyası ölkəmizə cəlb olunan investisiyalarla uğurlu nəticələr verə bilər. Vençur kapitalının bu işlərə cəlb olunmasına böyük ehtiyac vardır.

Vençur kapitalistləri və potensial investorlar hər zaman yeni ideya, ixtira və innovasiyanın mövcud iqtisadi konyunkturada gətirəcəyi gəlir və qazanacağı uğur, eyni zamanda riski minimuma endirmək barədə düşünürlər. Bu səbəbdən yüksək risk şəraitində və uğur qazanılacağı zaman adekvat qazanc vəd edən vençur layihəsindən minimum itki və maksimum faydayla çıxmağın ən doğru yolu intellektual mülkiyyətdən istifadədir.

Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün perspektivli gəlir və yüksək inkişaf vəd edən, ölkəmizdə təzə formalaşmağa başlayan vençur sahibkarlığının inkişafı üçün təşəbbüskarlar qrupun və potensial investorların həvəsləndirilməsi üçün onların intellektual mülkiyyətin səmərəliliyi və faydaları haqqında daha çox maarifləndirilməsinə ehtiyac vardır.

Beləliklə, vençur maliyyələşdirməsi yüksək riskli olmasına baxmayaraq yüksək texnoloji innovasiyaların, yeni ideyanın tətbiqi və milli iqtisadiyyatın innovasiyalı inkişafında investisiyalaşdırma və maliyyələşdirmənin ən səmərəli mənbəyi hesab edilir.

NƏTİCƏ

Elm və texnologiyanın inkişafı ilə əlqədar dəyişən zövqlər, cəmiyyətin kreativlik arzuları və bunların gerçəkləşdirilməsi, yeni tələbə cavab verə biləcək vençur sahibkarlığını inkişaf etdirmək bu gün üçün bir zərurətə çevirilmişdir. Ümumiyyətlə, cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafında, bütün siyasi quruluşlu ölkələrdə iqtisadiyyatın innovasiya yolu ilə inkişafı mühüm rol oynayır. Elmi-texniki məhsulun bazarını yaratmala dövlətlər tədricən əsas diqqəti elmi-texniki sahədə rəqabəti və sahibkarlığı dəstəkləməyə yönəldirlər. Hər hansı inkişaf etmiş ölkənin iqtisadi-siyasi baxımdan təhlil etdikdə məlum olur ki, bu cür ölkələrdə intellektual mülkiyyətə sahib olanların vençur biznesinə müraciət etməməsi və ya müraciətlərinin baxılmamasına çox hasas yanaşılır. Birincisi, anban inkişafda olan bəşəriyyətdə vençur sənayesinin inkişaf etdirilməsi davamlı iqtisadiyyatın artımına müsbət təsir edəcək əsas şəxələrindəndir. Başqa bir prizmadan baxılsa adətən intellektual mülkiyyətə sahib olan təcrübəsiz təşəbbüskarların təcrübəsizliyi baxımından ideyaları ideya olaraq qalır yaxud da mülahizə edilmədən qurulduğundan uğur qazanmır.

Bütün dünyada enerji daşıyıcıların qiymətinin son dərədə aşağı düşməsi davamlı inkişafda olan Azərbaycan iqtisadiyyatına da mənfi təsirlərini göstərdi beləki ölkənin idxal-ixrac balansının azalmasına səbəb oldu. İqtisadiyyatın davamlı inkişafını təmin etmək məqsədilə alternativ yolları rəqabətə davamlı məhsullar istehsal etməklə Azərbaycan brendini yaratmaq təşəbbüsü irəli sürüldü.

Elə bu nöqteyi-nəzərdən Azərbaycanda milli iqtisadiyyatın dünyada liderliyini və rəqabətə davamlılığını dinamik təmin edən, investorlara yüksək mənfəət normasını təklif edən - vençur sənayesinin inkişafına tətbiq etmək üçün bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsinə ehtiyac duyulur. Bu təklif və tədbirləri diqqətə çatdırmaq istərdik:

1. Aşağıda göstərilən hüquqi və təşkilati-iqtisadi problemlər vençur biznesinin inkişafını ləngidir:

- innovasiya müəssisələrinin kadrların təmini və hazırlanması problemi;

- innovasiya ilə məşğul müəssisələrin faiz nisbətinin aşağı olması;
- təhsil və elm sahəsində innovasiya potensialından təcrübədə istifadə olunmaması;
- vençur maliyyələşdirməsini stimullaşdıran normativ-hüquqi bazanın qənaətbəxş olmaması;
- intellektual mülkiyyətin müdafiəsi institutunun inkişafının zəif olması;
- vençur investisiyalaşdırması haqqında lazımı bilgilərin çatışmamazlığı ilə əlaqədar olaraq bu sahəyə investorların inamsızlığının olması.

2. Aşağıdakı tədbirlər innovasiya layihələrinin vençur maliyyələşdirilməsinin təkmilləşdirilməsi üçün həyata keçirilməlidir:

- innovasiyanın həyata keçirilməsi ilə vençur investisiya qoyuluşunun normativ-hüquqi bazasının mükəmməlləşdirilməsi;
- iqtisadiyyatda innovasiya tipli layihələrinin reallaşdırılmasına vençur investorların cəhdinin artırılması;
- innovasiya biznesini inkişafının hər bir mərhələsində vençur investorları üçün vergitutma mexanizminin təkmilləşdirilməsi.

3. İnnovasiya biznesinin inkişafını stimullaşdırılması ilə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur:

- elmtutumlu yüksək texnologiyaya malik istehsal sahələrinə investisiya qoyan sahibkarlara güzəştli kreditlərin verilməsi, vergi sisteminin imtiyazların tətbiq olunması;
- sifarişlə işləyən elmi tədqiqat həmçinin təcrübə konstruktor işlərini yerinə yetirilməsi ilə məşğul olan elmi təşkilatlara ƏDV üzrə güzəştlərin tətbiqi;
- mövcud və yeni yaradılan məhsulun daha da mükəmmələşdirilməsi üçün Elmi-Tədqiqat, Təcrübi - Konstruktor İşlərini ilə əlaqədar xərclərin mənfəət vergisindən azad olunması.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2016, Bakı, "Səda", 2016. – 814 səh.
2. İnvestisiya fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
3. Kiçik və orta sahibkarlığın (KOS) inkişafı üzrə Dövlət proqramı (2002-2005).
4. "Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (1996).
5. "Əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatı və piratçılığa qarşı mübarizə haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (11.07.2012)
6. A.B.Abbasov Sahibkarlıq fəaliyyəti: növləri, təşəkkülü və inkişaf problemləri. Bakı, 1998
7. M.C.Ataşiyev, Q.S. Süleymanov "İnnovasiya menecmenti", Bakı, 2004.
8. Biznesin əsasları. Dərslik. Bakı, "Nurlan", 2005, 656 s.
9. Əlirzayev Ə.Q. İslahatlar və sürətlənmə strategiyası şəraitində Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf problemləri: təcrübə, meyillər və perspektiv istiqamətlər. Bakı, "Adiloğlu" nəşriyyatı, 2005, 538 s.
10. R.M.Cəbiyev Azərbaycan bazar infrastrukturunun formalaşması və inkişafı (Monoqrafiya). Bakı, 2000, 236 s.
11. E.M.Hacızadə, Z.S.Abdullayev Neft təsərrüfatının iqtisadi infrastrukturunun modernizasiyası. Bakı, "Elm", 2003, 512 s.
12. Koalisiya, Azərbaycanda İqtisadi islahatlar uğrunda, №6, Bakı-2003, səh. 27-28
13. F.H.Qasımov, Z.M.Nəcəfov İnnovasiyalar: yaranması, yayılması və inkişaf perspektivləri. Bakı: «Elm», 2009. – 416 səh.
14. Valiyev D.Ə. Azərbaycanın global iqtisadiyyata inteqrasiyası. Bakı, "Adiloğlu", 2008, 428 s.,
15. T.S. Vəliyev İqtisad elminin nəzəri əsaslarının tarixi təkamülü. Bakı, 1999
16. Ю.П.Аммосов Венчурный капитализм: от истоков до современности// СПб.: РАВИ, 2004. – 409 стр.

17. Ю.П. Анискин Организация и управление малым бизнесом. Москва: Финансы и статистика, 2003. – 160 с.
18. И.Л. Балабанов Инновационный менеджмент. Спб.: Питер, 2001
19. Н.В.Бекетов Мировой опыт использования механизма венчурного финансирования инновационных процессов. Финансы и кредит, 2008, №11, с.52-54.
20. А.Б. Борисов Большой экономический словарь. М., Книжный мир, 2000.
21. Т.Брайн Управление научно техническими нововведениями. М. Экономика, 1989, s.16
22. Ф. Валента Управление инновациями. М.: Прогресс, 1985.
23. С.Ю. Глазьев Теории долгосрочного экономического развития. М.: ВлаДар, 1993.,
24. Л.П. Гончаренко Инновационная политика: Учебник/М.: КНОРУС, 2009., 352 с.
25. Л.В. Канторович Системный анализ и некоторые проблемы научно-технического прогресса // Диалектика и системный анализ. М.: Наука, 1986,
26. М.М.Зиновкина, С.П.Андреев, Р.Т.Гареев Решение творческих управленческих с применением ТРИЗ в инновационном менеджменте. Инновационное технические системы. М.: МГИУ, 2004.
27. Иванов В.В. Территории высокой концентрации научно-технического потерциала в странах ЕС – М.: Сканрус, 2001. – 179 с.
28. Инновационная деятельность и венчурный бизнес: научно-методическое пособие. Минск: ГУ «БелисА», 2011. – 188 с.
29. Инновационная политика/под ред. проф. В.И. Дуженкова. М., 2000.
30. Е.Б.Ленчук Инновационный фактор в экономическом развитии постсоциалистических стран. М., ОМЭПИ ИЭ РАН, 2006.
31. В.Н.Лапин Социальные аспекты управления нововведениями. Таллин, 1981.
32. Н.И.Лапин Системно-деятельная концепция исследованиями нововведения//Диалектика и системный анализ. М., Наука, 1986

33. В.Г. Медынский Инновационный менеджмент: учебник. М.: ИНФРА-М, 2002.
34. Теория инновационной экономики: учебник/Под ред. О.С.Белокрыловой-Ростов н/Д: Феникс, 2009, 376 с.
35. Управление инновационными проектами: учеб.пособие/под ред. проф. В.Л.Попова. М.: ИНФРА-М, 2007
36. Э.А. Уткин Инновационный менеджмент. М.: Акалис, 1996.
37. Р.А. Фатхутдинов Инновационный менеджмент: учеб. Пособие. М.: Бизнес-школа, 1998
38. Leitung industriller Forchung und Entwicklund, Хартманы Хаштайн.Берлин, 1979
39. Й. Шумпетер Теория экономического развития. –М.: Прогресс, 1982.
40. Ф. Янсен Эпоха инноваций. Пер. с англ.-М.: Инфра-М-М, 2002.
41. Й. Шумпетер Капитализм, социализм и демократия. М.: Экономика, 1995.
42. European Management Journal Volume 14, Issue 4, August 1996, Pages 356–364. The Epistemological Challenge: Managing Knowledge and Intellectual Capital. Developing a model for managing intellectual capital Leif Edvinsson (Vice President), Intellectual Capital at Skandia, Assurance and Financial Services, Stockholm, Sweden, Patrick Sullivan (President), Law and Economics Consulting Group Inc., California, USA-[http://dx.doi.org/10.1016/0263-2373\(96\)00022-9](http://dx.doi.org/10.1016/0263-2373(96)00022-9)How to Cite or Link Using DOIPermissions & Reprints
43. Esther Hormiga, Rosa M.Batista-Canino, Agustín Sánchez-MedinaInternational Entrepreneurship and Management Journal, March 2011, Volume 7, Issue 1, pp 71-92. The role of intellectual capital in the success of new ventures -<http://link.springer.com/article/10.1007/s11365-010-0139->
44. Hans Landstrom, Handbook of Research on venture capital, 2007, 472 pgs, 10-11.
45. Professor James Otieno-Odek, Managing Director, Kenya Industrial Property Institute (KIPI), Nairobi. The role of intellectual property in franchising arrangements. Seminar on intellectual property and franchising for small and

medium sized enterprises organized by the WIPO in cooperation with The Kenya Private Sector Alliance, January 18 and 19, 2006, page 1-7.

46. Stewart Thornhill, Guy Gellatly, International Entrepreneurship and Management Journal 1, June 2005, Volume 1, Issue 2, pp 135-148 -Intangible Assets and Entrepreneurial Finance: The Role of Growth History and Growth Expectations-<http://link.springer.com/article/10.1007/s11365-005-1125-7>

47.www.wipo.int/edocs/mdocs/sme/en/wipo_kepsa_ip_nbo_06/wipo_kepsa_ip_nbo_06_3.pdf

48. <http://finance.mapsofworld.com/equity/types-of-venture-capital.html>.

49.www.jstor.org/discover/10.2307/2696354?uid=2&uid=4&sid=21102298148587 (European Commission, 1998)

50. <http://dohertyassoc.com/2011/11/3-major-types-of-venture-capital-investments>